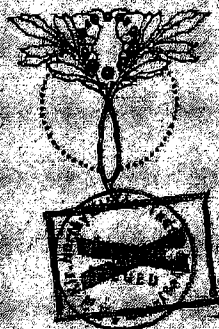

49405

A cigány a magyar irodalomban.

IRTA :

FLEISCHMANN GYULA.

BUDAPEST

„ÉLET” IRODALMI ÉS NYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

1912.

Redves kötelességemnek tartom, e helyen — mielőtt értekezésembe kezdenék — köszönetet mondani dr. Hermann Antal igazgató, egyetemi m. tanár úrnak, a nagy cigánytudósnak. Ő volt az, ki engem jóindulatúlag irányított és vezetett munkám megírásában s nagy tudása, ismerete és hosszas tapasztalatai folytán megadta nekem mindazon utasításokat, amelyek alapján munkámat megírtam.

Fleischmann Gyula.

A cigányokról általában.

Egy népről fogok írni, amelynek nincsen multja, csak jelene. Ez a jelen pedig már évszázadok óta tart, amióta kiűzték őshazájából, Indiából, s kezébe vette a vándorbotot, amelyet nem tud letenni többé. Az úzi, hajtja országról-országra, az kergeti vészbe, viharba. Megpróbálták kicsavarni a kezéből ezt a végzetes botot, de mindig visszalopta, hogy folytathassa a vándorlást, melyhez sorsa köti, amely megadja neki azt, amihez utolsó lehelletéig ragaszkodik, s ami egy nagy, csodálatos vágyként él az egész cigány nemzet lelkében: a szabadságot és az őstermészetet.

Perzsia, Kis-Ázsia, Törökország voltak az első területek, ahol a cigányok feltűntek az őshazából való kivándorlás — talán kiűzetés — után. Innen feljebb vonultak Romániába, Oláhországba, s a mi országunkon keresztül vonulva, elárasztották kóbor csapataikkal az összes nyugati államokat.

Egy részük letelepedett, míg a többi — és ezekben találjuk föl az igazi faji jelleget, — még ma is vándoréletet él.

A cigányokról sokáig eltérők voltak a nézetek, hogy milyen népfajhoz tartoznak, melyik az őshazájuk, s minő okok kényszerítették ezt a népet, hogy elhagyva honát vándoréletre adja magát.

Amikor feltűntek Európában, mindenütt azt a mesét terjesztették magukról, hogy a hazájuk valamikor Egyiptom volt, s ők a nagy Fáraók fiai, akiknek hosszú vándorlással kell levezekelni az apák bűneit. Mindenütt elhítték nekik ezt a mesét és aránylag rokonszenvesen fogadták őket a különböző népek.

Ujabbán már bebizonyosodott, hogy a cigányok őshazája India és ők maguk a hindu nép rokonai. Egy magyar ember, Vály István református pap volt az, aki erre legelőször mutatott rá egy 1776-iki bécsi lapban.

Ez a nép századokon keresztül bolyongott Európában ismeretlenül anélkül, hogy valaki érdemesnek tartotta volna foglalkozni velök. A nép maga ellenséges szemmel nézte őket mindig. A sötétbarna bőr, sűrűn benőtt arc, villogó fekete szem, az ismeretlen nyelv a folytonos vándorlás, a titokzatos mesterségek — mind nem voltak alkalmasak a rokonszenv megnyeréséhez. Időnkint feltűntek egy-egy város, falu határában, összetákolták a sátorait és benéztek a nép közé. Az asszonyaik jósoltak, kártyát vetettek, jövődőt mondtak, míg a férfiak bekószálták a vidéket, megfoltózták a falu üstjeit, edényeit, teknőit és ahol csak szerét tehették, meglopták, kifosztották a lakosságot. Éjjel pedig körülülték a lobogó tüzet és a csöndben messze elhallatszott vontatott, szomorú énekük, míg asszonyaik, leányaik eljárták azokat a különös, vad cigány táncokat az éneklők dalának ritmusaira.

A cigány a kultúra egy ősből fokán áll még ma is. Életmódja folytán rabja a természetnek. Az érzelem uralkodik egész lényére fölött, az ösztön vezeti a mindennapi életben, s a természeti erők roppant nagy hatással vannak rá. Különösen a tüzet szereti, amelyben mintegy láthatatlan erők megnyilvánulását látja. Babonásága, furfangos volta a fejletlenebb népekkel közös vonása. Költészetében a népek fejlődésének egy ősből fokát figyelhetjük meg.

Vallási felfogása: A föld öröktől fogva van és minden jónak az eredete. Az istentől fél és szidja, ha rosszul megy a dolga. (Ez a felfogás megvan egy népmesében, amelyet majd tárgyalni fogok.) Vannak különböző jó és rossz szellemei, akik hol javára, hol ártalmára vannak az embernek.

A munkát nem szereti. Testi szervezete edzett, de inkább passzív irányban, sanyarúságot tűrő, míg tartós, erőfeszítő munkára alkalmatlan. Ha néha neki gyürkőzik is valami 'nehezebb' munkának, csakhamar ellankad, akaratereje megtörik, izmai elernyednek, elfogja a munkaiszony, s inkább elpusztul, mint hogy állandóan és rendszeresen nehéz munkát végezzon. Az ő pillanatnyi hatások uralma alatt álló, impresszionista szelleme nem képes belekapcsolódni a társadalmi együttélésbe, berendezkedésbe, nincs

érzéke a mult hagyományai, a jövő, az emberiség fejlődése iránt. Mindent köztulajdonnak tekint, amihez tehát neki is joga van, dacára, hogy az a másé, idegen nemzeté, népé. Tehetsége, értelme is fejletlen fokon áll, jólehet a cigányok nagy része elég értelmességgel, eszességgel és szellemi tehetséggel bir.

Szívós, kifejezett faji jellegük mellett kevés bennök a faji önérzet, nemzetségi öntudat.

Konfidens, bizalmatlan, szószátyár és titkolódzó, naiv és hazug. A beszédet gyakran csak arra használja fel, hogy elpalástolja vele igazi gondolatait.

Főfoglalkozása a zene.

A cigányok majd mindenütt mint muzsikuskok léptek föl. Muzsikáltak Perzsiában, Görögországban; Romániában, mint népdíjazók ők recitálták a románok hősi, nemzeti énekeit. Oroszországban régtől fogva táncolnak, énekelnek míg nálunk Magyarországon ők lettek a nemzeti zene letéteményesei.

A zene mellett különböző fajta kézművességgel foglalkoznak. (l. alább Arany: Nagyidai cigányok.) Az asszonyaik jószolnak, a gyermekek koldulnak, míg a férfiak a kézműipar különböző ágai mellett, lokereskedést üznek és nem hagyják kialudni régi szenvedélyüket: a lopást.

Kétfajta cigányt kell megkülönböztetnünk: 1. a vándor, 2. a letelepedett cigányt. A kettő között ugyanis fontos különbségek vannak.

Az igazi ősi cigány jellemvonásokat, amelyek a faj lényeges sajátságait képezik, a vándorcigányban találjuk meg. Büszkeség, az indus fajra emlékeztető melancholia, az idegennel szemben való nagy zárkózottság, a kóbor élet iránti vonzalom, a természetért való rajongás, — mindezen tulajdonságok ma már csak a vándorcigányokban találhatók meg, minthogy független életmódjuk mellett sokkal több faji jellemvonást őrizhettek meg, mint a letelepedett, szolgai sorsba került cigányok. A vándorcigány le is nézi elkorcsosult, elaljasodott testvéreit a letelepedett cigányokat és csak rabszolga sorsra jutott páriákat lát bennök, akik méltatlanok a nagy cigány nemzet nevére.

Alázatosság, koldus természet, önmagának és fájának lealacsonyítása, a sorsba való beletörődés, az egyéniség, jellem teljes hiánya jellemzi a letelepedett cigányokat. Játékszere, szolgája az úrnak, bohóca a népnek, — ez a telepes cigány.

Ezen általános jellemzés után áttérek a magyar cigányokra, s röviden vázolni fogom helyzetüket. főképen arra terjeszkedve ki, hogy minő felfogása volt a népnek a cigányokról az elmúlt századokban.

A mi cigányaink az oláhok földjéről kerültek hozzánk. Zsigmond királytól kapták első szabadságlevelüket 1423-ban, amelynél fogva az országban letelepedhetnek.

Ez a letelepedés természetesen lassan ment. Cigány szavaink a különböző nyelvtörténeti szótárakban arra engednek következtetni, hogy cigányok már jóval 1423 előtt is laktak hazánkban.

Természetesen eleinte nem volt meg ez a nagy különbség a telepes és vándorcigány között, s azért legrégibb följegyzéseinket az egész cigánynépre vonatkoztathatjuk.

Népünk eleinte roppant ellenséges szemmel nézte őket. Sokáig nem tudott megbarátkozni ezzel a vad külsejű, kóbor, tölvaj-lelkű idegen népséggel, amely, ahol csak tehette megkárosította, meglopta a lakosságot.

Oláh Miklós egyik munkájában elaljasodott, gyülevész, undok népségről beszél, amely a lakosságtól elkülönítve él. Nem érintkezik a föld népével, s megvetéssel fordul el tőlük mindenki. A hely neve — amint Oláh mondja — Simánd, s a Maros és Fehér-Körös között van. Minthogy ő nem mondja ki, hogy itt cigányokról van szó, sokáig azt hitték, hogy a hely elaljasodott regösökre vonatkozik. Fábián Gábor azután meggyőző érvekkel igazolta, hogy a gyülevész had nem egyéb, mint ott tartózkodó cigányok.

Az alábbiakban néhány a cigányokra vonatkozó részletet közlök régi irodalmi maradványainkból, mint amelyek egy kis világot vetnek arra, hogy milyen felfogás uralkodott a népnél a cigányokat illetőleg.

„A cigányoknak lám békét hagytok,
Kik mindenkor lopnak;
Az törökkel pártolkodtok,
Kik rajtunk rabolnak.“

(R. M. K. T. II. 206.)

„Sátorbeli cigánynál is hamisabb és hazugabb.“ (Lev. T. II. 323.)

„Paraszt embertől sem hallottam ez féle cigán leítőt.“ (Zvon.: Pázm. 289.)

„Cigán módra haja, körme elmetélteték.“ (Husztai Aen. 30.)

„Cigán módon, s nem igazán citállyák a paterec írásait.“ (Cegl.: Japh. 86.)

„Igen haraguek efféle chigansagaért.“ (R. M. Ny. 96.)

„Képtelen cigányságokat írnak és hazudnak rólunk“. (Pázm. Kal. 226.)

„Cigánysággal megvesztegetik a szentírást“. (Luth. 755.)

„Ne légy olyan, mint a cigány“. (Czegl. M. M. 202.)

„Sokszinű, cigány, ravasz emberek“. (Com.: Jan. 203.)

„Nem kell cigányt lopásra tanítani“. (Decsi: Adag. II.)

Ez a kép még jobban kidomborodik alább, amikor a cigányokra vonatkozó példabeszédeket, közmondásokat fogom tárgyalni.

Az általános felfogás régtől fogva az volt már, hogy a cigány tolvaj, haszontalan, alattomos nép, amely csak a másén szeret élősködni. Hazug s ez tán a legáltalánosabb tulajdonsága, tele van furfanggal, ravaszsággal s általában, ha valakiről megvetőleg akartak nyilatkozni, a cigánynyal hasonlították össze.

Ez a megvető vélemény a telepese cigányokkal szemben lassankint enyhült s idővel főként a vándorcigányokat illette.

A telepescigányokkal szemben egy egész külön felfogás alakult ki népünknel, s a magyar cigánytípus, — mint látni fogjuk — e felfogásban leli alapját. Ez a telepescigány lassankint egészen átalakult, asszimilálódott és alkalmazkodott népünkhöz, összeforrott a faluval, a lakossággal, a földesurakkal.

A vándorcigány azonban megmaradt a maga eredeti mivoltában. Érzéseiből, szokásaiból, gondolatvilágából nem vetkőzött ki, megtartotta szabadságát, függetlenségét, tovább élte sajátos életét s megvédelmezte faji jellegét.

A külföldi irodalomban gyakran találkozunk ezzel a tipussal, amelyet főleg a romantikusok aknáztak ki, akiknek nagyon megfelelt ez a titokzatos, keleti népfaj. Nálunk azonban a viszonyok következtében egy egész sajátos típus fejlődött ki, amint azt később látni fogjuk!

— tudomány —

A humoros cigány, az a sajátos típus, amely csak nálunk fejlődött ki, s mint ilyen általánossá és népszerűvé lett hazánkban és az irodalomban.

Abban a viszonyban ugyanis, amely a cigány és nem cigány közt keletkezett, a cigány maradt alul. Ő lett a mulattatója, ioculadora a népnek, a földesuraknak, akik nevettek, mulattak tréfáin, mókáin, amelyekből azonban a cigánynak mindig volt valami haszna. Ezért is céltudatosan csinálta ezt. Mert sohasem szeretette a kitartó, nehéz munkát, azért inkább megalázkodott, kész szolgálja lett az embereknek, hagyott magából csúfot üzni, csak-hogy ne kelljen a mindennapi kenyereért nehéz munkára fanyalodnia, amelytől mindig irtózott. Így próbált könnyíteni az életén, miközben benne rejlő ravaszságának, furfangjának teljes erejével küzdött, hogy a munka, a teher alól kiszabaduljon. Különb is az összes cigánymesterségek mutatják, hogy a cigány csak könnyebb jellegű munkára alkalmas és kapható. A mulattatás volt mindig az eleme a telepescigánynak, amit igazol még muzsikás foglalkozása is, mert hiszen a zene mindig a magyar ember mulattatására szolgált. Nem volt sehol másutt oly jó dolga a cigánynak, mint nálunk — különösen — a muzsikuscigányoknak, akiket a magyar urak mindig fejedelmi módon tartottak el. A nép kedvelte egyrészt humoráért, míg mint zenészeket mindenkor szívesen fogadta házában és gyakran éreztette jóindulatát ezzel a szerencsétlen népséggel.

Humorát, mint ami a legjellemzőbb sajátossága a magyar-cigánynak, a következő okokban találom:

1. A cigányban van önirónia, amely abból áll, hogy lenézi, megveti önmagát és fáját.

2. A letelepedett cigány ioculadora, mulattatója volt a földesurának, azaz humoros, mezt öltött magára, mivel így sokat elérhetett és kivihetett.

3. Humorossá lett, mivel a szabadságát, függetlenségét, gondtalan életét mindenképen meg akarta tartani s amelyet minden időben annyi veszély fenyegetett. Ő ezt így próbálta kicsikarni és megtartani.

A vándorcigány azonban nem humoros. Az büszke, zárkózott melancholicus. Önmagának nem muzsikál soha, csak dalol. Ezek

a dalok és a költészetük elég világot vetnek természetükre, amelynek alaphangja a szomorúság, melanchólia.

A humoros cigány ellenben ostoba, akiben emellett van még lelemény és furfang. Ötletes, mindig feltalálja magát. Hősködő, de hamar megijed és ilyenkor bátorsága eltűnik, s mihelyt bajt érez, megszökik. Hazudozó, de hazugságában van bizonyos szeretetreméltóság. Szóval a magyar telepescigány olyanná fejlődött, amilyenné kellett fejlődnie a körülmények és sajátos helyzete mellett.

A népies felfogás megvilágítására néhány közmondást és példabeszédet sorolok fel az alábbiakban. A közmondásokban mindig kapunk egy kis megvilágítást a jellem, a faj, a viszonyok, a felfogás kisebb-nagyobb területeire. A példabeszédek is — mint tudjuk — a népszellem művei. Megfigyelés, tapasztalat, érzelem bőven található bennük:

„Cigány is a maga lovát dicséri“.

„Semmi cigány nem érne vele“.

„A cigány sem mond mindenkor igazat“.

„A cigány se rágja a döghúst hiába“.

„Búsul, mint a cigány szent Mihály napján“. (T. i. ez időben áll be a hidegebb időjárás, ami nagy baj a sátor alatt lakó cigányokra.)

„Nem szokta cigány az ekeszarvát“. (Jellemző, hogy mennyire irtózik a cigány a munkától.)

„A bélyeges lóra is felül a cigány“.

„Nincs mindenütt a cigánynak csontja“. (Ezt mondják, ha lopáson kapják és agyba-főbe verik.)

„Semmi kedve a cigánynak, ha úr dolgára hajtják“.

„Nem nagy hírt nyer az ember a cigánynyal való harcban“. (T. i. az emberre is lealjasító aljas emberrel perbe szálni.)

„Beillene vajdának a cigányoknál“. (T. i. úgy tud hazudni.)

„Nem kell cigányt lopásra tanítani“.

„Cigány sátorban árul“.

„Nem úgy verik nálunk a cigányt“. (T. i. egy cigány lovat lopott. A ló gazdája megcsípte a lopott lovon ülő cigányt. Egyik kezével a lovat fogta, a másikkal a cigányt verte. A cigány erre a fenti közmondást kiáltotta, mire a gazda megkérdezte: „hát hogyan?“ „Két kézre“, válaszolt a cigány. Erre a gazda elengedte

a lovat, hogy két kézzel verje a cigányt, mire ez megsarkantyúzta a lovat és elszökött.)

„Cigánysátor alatt született“. (T. i. nagy hazug.)

„Hozzászoktak a cigánygyerekek a szikrához“.

„Hordd el a cigánykereket“.

„Cigány kereset“.

„A cigányrajkó is tetszik az anyjának“.

„Cigány utcára talált.“

„Cigány-ülön kalapál“. (T. i. nagyot füllent.)

„Néha a cimbalmosnak is elszakad az öreg húrja“.

„Kék nadrágra vörös folt“. (Ezek a cigányok legkedveltebb színei a ruházkodásban.)

„Tűz esze van, mint a Bari cigánynak“.

„Fekete, hamlis, csal, mint a cigány“.

* * *

Még egy rövid pillantást a cigány népköltészetre. Ezt a költészetet ugyanis a legujabb időkig tagadták. Azonban, midőn erre a térre fordult a cigányokkal foglalkozó tudósok figyelme, akkor egyszerre fölfedezték, hogy mily szép virágok hajtottak ebből az elhanyagolt, érzelmes lélekből. A cigány népdalokban a természetes, egyszerű, őszinte érzések a maguk eredetiségében nyilatkoznak meg. Főkép a sátoroscigányok éneklék ezeket a titokzatos, mélabús melódlájú népdalokat nyári éjszakákon, lobogó tűz mellett.

Egyike a legismertebbeknek:

„Sirban nyugszik régen az én édes anyám,
Elhagyott a rózsám, hűtelen lett hozzám;
Szeretnék azért én e világtól válni,
Anyámhoz a sirba le szeretnék szállni“.

(Wlislöcki ford.)

Költészetüket általában klasszikus nyugalom, méltóság, bizonyos titokszerűség jellemzi, akárcsak az indusokét, akikkel rokon-ságban van a faj.

„Ne sirj anyám, ne oly keservesen,
Ha holt fiad idegen helytt pihen;
Egy az Isten! a föld alkotója,
Egy az ég is! a föld takarója!“

(Wlislöcki ford.)

A cigány népköltészet igazi termőföldje Erdély és Magyarország.*

A cigány népköltészet rokon a magyar népköltéssel formában és tartalmilag. Régi események, melyek régi magyar népdalok tárgyát képezik, néha cigány népdalokban is fellelhetők. A kurucvilág eseményei is hatottak a cigány költészetre s néhány ilyen vonatkozását olvashatunk Thaly Kálmán gyűjteményeiben.**

Ime egy darab:

„Nem adok én neked csókot,
Hiába mondsz nekem bókot;
Cigányt szeret a cigány lány,
Kuruc vagy te, én meg cigány“.

A cigány, a maga meghamisíthatlan őseredetiségében sehol annyira nem maradt fenn, mint nálunk az Alföldön és különösen a hegyes vidékeken. Életmódja folytán rabja lett a természet hatalmának s költészete a szellem, érzés, indulatok terméke. Emez őseredetiséget azonban csak a vándorcigányok őrizték meg ennyire.

Hazánkban főképp József főherceg, Wlislöcki Henrik és Hermann Antal foglalkoztak a cigányokkal. Amit ma róluk tudunk, azt majdnem kizárólag nekik köszönhetjük. Behatoltak belső életébe, kutatták a lelkét, tanulmány tárgyává tették, mint népfajt és gyűjtötték költészeti és zenei termékeiket. (L. Wlislöcki Henrik és Hermann Antal nagybecsű gyűjteményeit. Az utóbbi nagyrészt még kiadatlan és feldolgozás alatt áll.)

* Egy Erdélybe való cigánydal:

„Hogy hordja a szél a havat!
Legény sir az ablak alatt!
Bent a meleg szobába',
Mást ölel a babája“.

(Wlislöcki ford.)

** Thaly Kálmán: Régi magyar vitézi énekek.

A cigány a magyar irodalomban.

Ezen általános fejtegetések után áttérhetünk most annak a kérdésnek a vizsgálatára, hogy milyen helye van a cigánynak a magyar irodalomban s miképp vannak benne a különböző típusok képviselve. Miképen fogták fel íróink a magyar cigányt különböző korokban és különböző irodalmi művekben. Természetesen a magyar nép egyetemes felfogása itt is érvényesül és a legelterjedtebb típusa az irodalomnak — a humoros cigány.

Idegen hatások és különböző koráramlatok következtében találkozunk még a szentimentális, romantikus, demokratikus cigánytípussal is irodalmunkban, ez azonban már kölcsönvétel. Az igazi magyar cigány, mindig humoros, — ezt nagyszámú példával fogjuk látni igazolva, s ime, itt van az az elválasztó vonal, amely világosan megjelöli, mi a tulajdonképeni magyar és mi az idegen jellegzetesség a magyar irodalom cigányaiban.

* * *

Először a magyar népköltészetet fogom vizsgálni és csak azután térek át az egyes írókra, a kérdés megvilágítása céljából.

A népköltészetben nem valami sok az idevonatkozó hely. A nép leginkább a saját érzéseit, eseményeit énekli meg és csak ritkán fordul el önmagától. A cigány a népköltészetben átlag humorosan jelenik meg és majd mindig muzsikál.

Thaly Kálmán „Régi magyar vitézi énekek“ c. kötetében van néhány darab, melyeknek tárgya valamiképen a cigányság. Mint-hogy itt régi emlékekről van szó, azért fontosnak találom őket a kérdésem megvilágítása szempontjából.

1. *Intő ének a magyarokhoz:* (1550.)

Poklul járának az szegény cigányok,
Nem tudom, ha Egyptom-e országok? —
Tudom, otthon voltak hatalmasok;
Isten veszté, — marada csak sátorok.

Ez ama régi cigánymonda, hogy a cigányok Egyptomba valók, ahol hatalmas birodalmuk volt s valami bűn miatt az Isten kiűzte őket országukból. (Van benne valami hasonlatosság a zsidó nép sorsával.)

2. *Generális insurrectio.* (1740.)

Jó bort kezdett csárdában
Tegnap a csaplárné:
Nála iszik, vigan van
Nyalka katonáné;
Vonjad cigány ez nótát!
Ne kiméld az húrját! ...
Megadom az árát.

Ime egy dal a XVIII. sz. első feléből, ahol a cigány már kifejezetten muzsikál a csárdában mulatónak. Parancsol a muzsikusnak és megadja az árát. Ez csak megerősíteni látszik Ferenczi Zoltán, amaz állítását, hogy a cigányok valószínűleg a kuruc korszakban lépnek a magyar zene szolgálatába.

A következő költeményt pontosabban kell megvizsgálnunk, mivel bizonyos kétségek támadnak arra nézve, hogy vajjon cigányokról van-e itt szó. Ha igen akkor ez volna az irodalomban a legelső muzsikus cigány.

3. A bor, majd víz dicséreti című töredékes költől maradvány ez, amelyben a nemes úr a muzsikushoz szól. Nem mondja, hogy cigányok, de a hely mégis olyan színezetű, mintha egy beitévedt cigány muzsikus bandáról volna szó:

Vidám muzsikák is úgy nem pendülnének,
(T. i. ha nem volna jó bor.)
Hegedű, s cimbalom meg nem zendülnének,
Fülek vig hang miatt meg nem csendülnének,
Tálok a tánc miatt meg nem rendülnének.

Hegedűs vonóját ha gyantával feni,
Semmi — hacsak torkát borral meg nem keni,
Jól iszik, s a helyét ugyan megnyökkeni, —
Nótáját jó kedvvel meg lehet érteni.

No hát muzsikásim most is muzsikátok
Pendüljön, mert már ma borral jól lakátok! stb.

Ez a hang — véleményem szerint — sokkal inkább illik a toladó, falánk, korhely cigány muzsikushoz, akik minden ház-nál, — ha valami ünnepség van, — megjelennek, s ahol rendszerint a legnagyobb jóindulattal és bőkezűséggel fogadják őket. Semmi esetre sem lehet szó valami udvari zenekarról, amilyeneket főuraink mindig tartottak házuk fényének emelésére. A szereplőből és a környezetből sem következtethetünk udvari zenészekre, mert hiszen egy egyszerű falusi nemesről van csupán szó, aki meghívta magához — talán szüretre — a papot, a kántort, a poétát és a vincellért.

Valami cigányriasztásról van szó a következő költeményben, amely riasztás a XVIII. századi ponyvairodalomban gyakran fordul elő. Nem egészen világos ez a cigányriasztás, mivel sem az időt, sem az okot nem lehet megállapítani. P. Horváth Ádám kézirati gyűjteményében is van belőle egy részlet a megfelelő dallammal.

4. Árok szállásánál . . . (Cigányokról.)

Árok szállásánál volt a veszedelem —
Ennek oka vala kopasz fejedelem.
Hajtott, hajtott majd ráhajtott,
Mint oroszán úgy ordított:
Nem volt engedelem;
Fáraónak minden népe,
Mind a kanja, mind nösténye —
Mind szaladának.
Futva rugaszkodik ama kormosfajta,
Utánok egy szürkét . . . a vajda:
Hord el fiam, hord a riszát!
Ugord által Dunát, Tiszát!
Rugd a Farmatringot,
A veres nadrág feneket,
Meg ne fojtsd a . . .
A jó rozsmaringot.

Valami lenéző, gúnyos hang jellemzi ezt a költeményt, amelyben bizonyos megvetést érzünk a cigányság, mint egy gyűlevész, gyáva had iránt.

Áttérek most az Erdélyi János szerkesztésében megjelent Magyar népköltési gyűjteményre, amelyben szintén találunk néhány jellegzetes, cigány vonatkozású darabot.

A lakodalmi versezetek között van egy lakodalmi felköszöntő, amelyben egy fejezet a muzsikuskokról szól.

Uj hír a faluban érdemes uraim!
Becsületre méltó kedves asszonyaim!
Míg hát elbeszélem itten panaszaim,
Kérem hallgassák meg egy vagy két szavaim.

A muzsikusunknak nagy baja érkezett,
Véletlen szerencse reá következett,
Mert a hegedűje összetöredezett,
Amelyet a minap jól összeenyvezett.

Akinek hát a tánc vagyon most kedvébe,
Tekintsen jól belé teli erszényébe,
A Miska szép nótát vonjon örömébe,
Csak huszast hányjanak a hegedűjébe.

Máriást is elvesz, ha huszast nem adnak,
De még jobban örül, ha tallért mutatnak:
Ugy mondja: reggelig vigan táncolhatnak.
Ha pénzt a számára bőven adogatnak.

A következő fejezetben:

Vajda! hegedűnek álljon meg zengése stb.

A magyar nép lakodalmain, mulatságain, — amint itt is látjuk — régtől fogva elmaradhatatlan a cigány muzsikos. Ő kíséri el a bandájával a lakodalmi menetet a templomba, s otthon azután az ő nótái mellett mulatnak, járják a táncot. Ilyenkor nagyon jól tartják őket, amit ezek meg is kívánnak, tudva azt, hogy nélkülük nincs jókedv, ünneplés. Idővel ez a muzsika elmaradhatatlan lett a népnél, s ez is hozzájárult ahhoz, hogy a cigány annyira összeforrott a néppel.

A mulató legény például így dalol egy helyen:

Jere be rózsám, jere be,
Csak magam vagyok ide be,
Három cigány legény hegedül,
Csak magam járom egyedül.

A magyar ember felsőbbbsége így nyilatkozik meg egy népdalban :

A mi kutyánk neve Tarna,
Az én szeretőm is barna,
Ha barna is, de nem cigány,
Szeret ő engem igazán.

A következő versben így gúnyolódik a cigánnyal az énekes ;

Két bőre van a cigánynak,
Mint a kordovány csizmának ;
Szép színe van a leánynak,
Mint a pünkösdi rózsának.

Bizonyos komoly hang, amelyből kiérzik valami cigány melancholia, a sorsüldözött, megvetett faj bánata és a saját nemzetisége iránti szeretet, vonzalom jellemzi a következő költeményt :

A cigány nyomorúság és álmodozás van elég szépen kifejezve ebben a dalban :

Mondd meg rajkó a birónak :
Ne vigye el a fuvót.
Majd eljő az öreg apó,
Majd eljő az öreg apó,
Megfizeti, megfizeti megfizeti az adót.

Kérjük hát a tanácsot,
Hagyják a kalapácsot,
Ha nincs fuvó, kalapács,
Ugy nem lesz, ugy nem lesz,
Rajkó fogára kalács.

Veszek magam feleséget,
Egyptomi szépséget,
Csókaszemű, kenderhaju,
Kenderhajú, csókaszemű,
Egyptomi, Egyptomi Egyptomi szépséget,

Veszek neki katrincát,
Paszomántos zöld szoknyát,

Megtanítom szeget verni,
 Az fog engem ébresztgetni,
 Furóval, fúróval tüzet gerjeszteni.

Az Arany L. Gyulai Magyar népköltési gyűjteményében van néhány cigány vonatkozású népdal és népmese, amelyeket alább ismertetek.

A III. kötetben, amely a székely földi gyűjtést tartalmazza, van két kedves dal, amelyben egész közvetlenül nyilatkozik meg a népies humor és ártatlan gúnyolódás a cigánnyal szemben.

1. Túrót eszik a cigány, hum !
                     A cigány, hum !
 Mikor megyen az utcán,
                     Heje, hujja, hum !
 Kérek tőle, de nem ad, hum !
                     De nem ad, hum !
 Még az mondja : pofon csap,
                     Heje, hujja, hum !

2. Szereti a cigány a veres nadrágot,
 Hej, de nem szereti a szent igazságot.
 Ilyenképen éltek a zsoldáros cigányok,
 Énekeltek egy tálból, imádkoztak egy főtől.

A vén vajda tanította,
 Peti fia kántor vala.
 A füstös község hallgatta,
 Hogy az írást magyarázta.

Volt a pokol száján egy ágas-bogas fa,
 Mely cigány lélekkel sűrűn meg volt rakva,
 Hát egyszer egy nagy szél csak neki zúdula,
 S a sok cigány lélek mind pokolra juta.

A népmesék néhány érdekes oldalról világítják meg a cigányt. Különböző helyekről valók lévén, különböző vidékek fel-fogása nyulvánul meg bennök.

Az I. kötetben van „A cigány égben és pokolban” című népmese.

A mindig felszülő, bajba jutó, szerencsétlen cigány a leg-ostobább kívánsággal áll elő a három ember közül. Kívánsága teljesül és megkapja — a tizenkét gyereket. A pokolba kíváncsodik, mivel nem akar tizenharmadik lenni tizenkét rajkó mellett.

Az egyik fia felnövekedvén az apja keresésére indul és itt nagyon jellemző a furfangos cigány eszejárása, hogyan fog ki mindenféle ravaszkodással az ördögön, úgy, hogy a végén nemcsak az apját kapja meg, hanem még királyleányt is megszabadítja.

A VII. kötetben a következő népmesét találjuk: A szegény ember és a zenészek.

Itt a cigányok naivaknak, hiszékenyeknek vannak feltüntetve, amikor elhiszik a parasztember meséjét a mindent kifizető sapkáról. Háromszor fog ki rajtuk a furfangos paraszt, s a végén a paraszt csalfaságának hitelt adva, el is pusztulnak.

Egy másik népmese: Hajnal, Vacsora és Éjfele. Ebben a mesében a cigánylegény mint a három testvérrel egyenrangú ember szerepel. Nincs köztük semmi különbség, amikor a királyleány felkeresésére indulnak. Csak a végén tör ki belőle a cigány természet, amikor cselhez folyamodik, hogy megszerezhesse magának a királyleányt. Azonban rajta vesz, mivel Hajnal kísüti a valót és a cigányt a háromlábu kabala rúgja ki a templomból.

A IX. kötetben van a „Krisztus meg a cigány” című népmese.

A szegény cigány — nagyon, nagyon szegény volt, — Krisztus keresztjéhez folyamodott, hogy segítse meg. Krisztus sokáig nem hallgatott rá, csak akkor szólalt meg, amikor már bele akarta vágni a baltáját. Egy csodaszamarat és egy lepedőt kap Krisztustól. A cigány rögtön a korcsmároshoz megy és eldicsekszik a kapott ajándékkal. (Ismert jellemvonása a cigánynak.)

A korcsmáros ellopja tőle mind a kettőt, de a végén Krisztus megijedve a cigánytól, megsegíti őt, visszaszerzi neki az ellopott tárgyakat és a cigány boldog lesz.

Ugyanezen kötetben találjuk még a furfangos cigányról szóló mesét is.

Sok volt a gyereke a cigánynak és elment szerencsét próbálni. Egy sárkánnyal találkozik, s ravaszágával mindig kifog rajta. (Már előfordult motívum.) A futásban a nyulat hajtja ki, a fahordásnál az erdőt akarja hazavinni, míg a vízhorlásnál a Dunát készül rászabadítani az óriás házára. Az óriás szörnyen megijed, s végezetül még pénzt is ad a cigánynak, amit a saját hátán visz a cigány házába.

A X. kötetben előforduló „Tolvaj cigány” című mesében a cigány lopási hajlama és ostoba naivsága van jól kidomborítva.

A lopási ösztön már gyermekkorában fölébred a cigányfiúban. A király megharagszik rá, azonban a fiú az összes próbákat kiállja, amiben veleszületett ügyessége és ravaszsága mindig megsegíti.

Azonban, amint apja szolgálni küldi, kitör belőle a nagy ostobaság is.

* * *

Mielőtt áttérnék most az egyes írók tárgyalására, akik a cigányoknak helyet adtak munkáikban, s a cigány alakját próbálták megrajzolni különböző korokban, különböző fogással, egy ponyvairodalmi termékkel akarok még röviden foglalkozni, amely a cigányság nagyon érdekes, jól megfigyelt rajzát tárja elénk.

Az egész munka igazolja, hogy a szerző nagyon jól ismerte a cigányokat s érdekes, élethű leírásaiból kitérünk, hogy a XVIII. sz.-ban senki sem adott róluk pontosabb, helyesebb képet.

A munka címe: Czigányokról való História, Mellynek első Részében Leirattatik ennek a széles Világra elterjedett, sok jeles tselekedetekkel el-híresedett Czigány Nemzetnek eredete, régisége, természetire való nézve Nemessége és élete táplálásának tsudálatos módja. Második részében. Előadattatik egy nevezetes példában, minemü pompás Czeremóniával élnek, mikor az ő legfőbb vajdájuknak az hozzá hívségeket mutató ajándékot minden előforduló esztendőnek első napján bemutatják. Nyomtatottatott ebben az Esztendőben. (Valószínűleg 1749.)

Csak néhány részletet óhajtok közölni s főleg a jellegzetesebb részteket adom a következőkben.

A vajda leírása a következő:

Haja kondor, foga mint elefánt-tsont szép,
Ajaka mint kláris; teste fekete s ép,
Tekéntete vidám merő mennyei kép,
Valahová fordul, tsudálja a sok nép.

Élelmükről így ír az ismeretlen szerző:

Étkek közt a döghúst leginkább szereti,
Meg-fűszerszámozza, ha valahol leli,
Ezt pedig az okra nézve ő miveli,
Mert azt nem Mészáros, hanem Isten öli.

Ruházatukról szólnak a következő sorok:

Uri vér az eredete.

Azért ritka, a ki magára szűrt végyen,
Mert abba öltözni nékiek nagy szégyen,
Azon van, hogy veres ruhára szert tégyen,
Ha rongyos lészen is csak selyemből légyen.
Fekete csizmát sem visel szegényekkel,
De sarkantyus sárgát nemes Vitézekkel.

Majd alább a vajdáról:

Selyem dolmány, s nadrág termetét szépítse,
Kalpagjának nyusztja fejét ékesítse,
Szép fekete fátyol nyakát megkerítse,
Ingének tsipkéje kezét himesítse.

Később:

Nagy puszpáng bokréta függvén kalpagjáról,
Ujdon új fekete fátyol a nyakáról.

A halálról s a cigányok egymás iránti szeretetéről és a halott megsiratásáról a következőket írja:

Ez is e nemzetnek jeles ditsérete,
Hogy halottaihoz van nagy szeretete,
Halját tépi, jajgat, kesereg, szünete
Nintsen rivásának, ha egyet temete.

Vallásukról a következő sorokban világosít fel:

A Sz. György innepét tartja sátorosnak,
Egész Nemzetestől, és vígasságosnak,
Mert a mint Sz. Mihályt felette károsnak,
Úgy tapasztallya azt sok-képpen hasznosnak.

Foglalkozásuk, keresetük így van leírva:

Még tántzra készíték a' fitzkók lábokat,
Már purdék sarkallyák alsó pófájokat.

Valamivel lejjebb:

Keresi kenyerét etset tsinálással,
Asszonyi nem pedig némely vásárlással

Al-pofájok gyenge Purdék tsapdozással,
Czigány-kerék virgontz legénykék hányással.

Mesterségeikről:

A köz nép többire él kovácsolással,
Ügymint paputs, tsizma és ló patkolással
Kolomp veréssel és kerék pántolással,
Avult serpenyő és rostély foltozással.
Sindel, létz, patkószeg, s atzél miveléssel,
Parasztoknak szántó-vas élesítéssel,
Szegényebbek nyuznak döögöt vaskó-késsel,
A ki pedig elmés, él hegedüléssel.

A cigányok szervezkedéséről:

A Magyar-Országot elosztá magának,
Négy helyt választott legfőbb Vajdaságának,
Egyet innen, mást tul az hires Dunának,
Ügy innét — is tul — is az halas Tiszának.
Az innejtső legfőbb Vajda fel-emelte
Székit Győrött, tulsó Lévát megkedvelte,
Helyét a Tiszán túl-való Szathmárt lelte;
Innen-való Kassát székeinek rendelte,
De illy ok alatt volt szabad el-osztani,
Hogy mikor a király hadat fog tartani,
Nékik is fegyverbe elő kell állani,
És Ország hadával táborban szállani.

Ennyit a cigányokról szóló egyik legrégibb és legterjedelmesebb költői maradványunkról s most azután áttérek a XVIII. század íróira. A XVIII. sz. második felében íróink érdeklődése a népre is kezd mindjobban kiterjedni és egymásután lépnek fel költők, akiknek műveiben népies felfogásra, szellemre, alakokra találunk. És Csokonaiban előttünk áll a magyar nép lelkének, érzéseinek, gondolkodásának egyik legkiválóbb kifejezője.

A cigány is a magyarnép egyik alakja, mert annyira hozzá-nőtt már ehhez a földhöz, s eleve föl kell tennünk, hogy azon írók, akiknek munkáiban megtaláljuk a cigányalakját, a leghatározottabb fogékonysággal bírtak a népiesség iránt. A legvilágosabban észrevehető ez a magyaros iskola egyik tagján, Gvadányi Józsefen.

Előbb azonban még két más íróval akarok foglalkozni, akiknek működése, főképp tárgyam szempontjából előbbre esik.

Az egyik Simai Kristóf színműíró, aki főképp idegen darabokat fordított és magyarosított.

Két darabjában fordulnak elő cigányok, a Házi orvosságban, amelyet 1792-ben adtak elő és a Váratlan vendégben, amelyet alább részletesen fogok tárgyalni.

A Házi orvosság átdolgozás a német Weise után és a benne előforduló cigány, Vak Sandi nem mondható nagyon sikerültnek. Bizonyos német íze van, csak a darab vége felé érzik rajta némi eredetiség, magyarosság.

III. felvondás. XI. jelenet.

Vak Sandi még emlékszik a verésre, amit Kegyesdinétől kapott és most fél újra a szeme elé kerülni, akit azóta már megjavított a Boritzky lábszija.

Vak Sandi: A' botom', a' botomat adgyátok ide, mert, ha öszve szaggattok sem megyek-be veletek, tám azt akarjátok, hogy a' fejemen törjék el ismét a hegedűmet?

Szakács: Legyen eszed, kérlek, a mi Nagyságos Asszonyunk most olly kegyes, oly jó, mint a jó lépes méz.

Vak Sandi: Hidgyen a' Zsidó neki! — Tsak akkor lesz ő jó, mikor —

Szakács: Hallgass az Istenért, itt áll a Nagyságos Asszony.

Kegyesdiné: Légy tsendes szívvel jó ember, inkább megkövetlek és holtodig egy darab kenyeret rendelek.

Vak Sandi: Már az más Nagyságos Asszonyom; így az előbbi ütésekről is megfelelkezem.

Boritzky: No ne hálálkodgy annyit, hanem fogd a' hegedűdet és vonny nekünk egyet, már a' lábaink is viszketnek a' tántzra. De lassan; úgy tetszik tanátsosabb volna, ha egygyet-kettőt hörpente-nénk, mert szólni sem tudok már, úgy kiszáradt a torkom.

Vak Sandi: Adgyátok hát egy kantsó bort, hadd kenem-meg a' vonómat.

Kegyesdi: Nyujtsatok bort a' szegénynek, hadd igyék egyet.

Kotsis: Ő keme gyantával is megkenheti a' vonóját, ahhoz se sör, se bor nem kívántatik.

Vak Sandi: Úgy az Anyád kinnyát! — Add ide, hol van? (Kézével tapogatódik a' kantsó után.)

Párbeszédek, majd —

Kotsis: Rajta tehát Sandi, húzz nekünk egygyet. Eb ellette helyen ne kéméld a hűrodat.

Vak Sandi: Hozzám se szólly, ha tsak kantsó borral nem jelen- ted magadat.

Kotsis: Ejnye, bomollyon meg a' torkod, hiszen csak most ivál nem egygyet!

Vak Sandi: Tsak te bort hozz és ne beszélly: egy ital nekem a' zápfogamra is kevés.

A másik darab sokkal jelentősebb, amelyet Platus után dolgozott át. Ez a Váratlan vendég.

Czeczkó Antalnak van egy értekezése (Egyet. phil. közl. 1895.), amelyben kimutatja, hogy *ebben a darabban van az első hely, ahol magyar színműben magyar cigányok szerepelnek*. A darab későbbi kiadásáiban nincs meg a cigányok jelenete, mert ez fölösleges a cselekmény menetére, s Czeczkó A. csak az eredetiben talált rá, amely a selmechányai kegyesrendi-ház könyvtárából került elő.

A darab az 1788 – 9-iki Magyar Muzeumban jelent meg az említett jelenet kihagyásával.

Az eredeti compozicio azonban már 1774 táján készült, mivel egy nem sokkal későbbi darabban már ebből vannak átvéve részletek. Itt már a cigányok a maguk sajátos dialektusán beszélnek és egész kifogástalanul nyilatkozik meg a humoros, furfangos cigány észjárása.

Ez a jelenet különben bizonyság arra is, hogy mily kifejlett érzéke volt Simainak nemcsak a nép nyelve iránt, hanem a népies alakok színpadra viteléhez is.

A II. felvonásban vagyunk.

Éhesi, egy mindig éhes, mindig szomjas lézengő fráter cigányokat megy keresni, hogy majd ezek révén valahogy részt vehessen Pasallai lakomáján. A 4. és 5. j. közé szúrt jelenetben megjönnek a cigányok.

Éhesi: De ki szerentsés ember vagyok én ma. Soha bizony no! tsak nem elhittetem már magammal, hogy ma bíz éhen kell maradnom, de hála a' szerentsének, ne félj semmit Haskó, egyet lakom ma véled. Im itt érkeznék, a' kiket keresek vala . . . megszóllétom . . . meg-ály Dadé, hova sietsz oly nagy ló-halálával?

Lestár: Tsak ide nem meszi, édes Uram, az harmadik háshó.

Éhesi: Mi okra nézve?

Lestár: Hallottuk, hogy valami Hertzegi Urak szállottak oda, majd azoknak szolgálunk egy néhány nótátskával, ha valamit kaphatnánk.

Éhesi: Hát ha előznek magoktul, hova mentek azután?

Fulák: Soskhiro! ostán hasa megyünk a' sátorba, 's vigik nyugtózunk benne, mint eb a' posdorján.

Éhesi: Maradjatok itt inkább... Mit kértétek, ha vagy két óráig hegedülnétek?

Fulák: Megalkusunk nagy jó Uram.

Éhesi: Hagy hallom, mit kérték hát?

Lestár: Hisen tudja ké nagy jó Uram, mi sokat nem kérünk.

Éhesi: Hagy hallom tsak.

Lestár: Azér' a' két máráskáért szolgálunk az Urnak.

Éhesi: Ho hó, koma, nagy fát mozgatsz te, amint látom.

Lestár: Mért mosgatnék? El-hidje az Ur, Isten engem a Vargákat, olyan fain nótákat husok kennek, hogy a' másik annya is táncba ugrik az Urnak.

Éhesi: De koma, semmi se lesz abbúl, mint a Samu nadrágjabul... de azt az új petákot ugyan tsak meg-adom, azután majd jó tartlak benneteket, hogy három nap sem éheztek meg utána.

Fulák: Jaj, mit gondol az Ur? többször ígérjen, ha akarja, hogy szolgáljunk.

Éhesi: Egy pénzt sem adok többet, vagy hegedültök, vagy nem.

Lestár: Isten néki hát... de azt a rongyos nadrágotskát nekünk adja az Ur.

Éhesi: Nem adok többet, nem... ne a foglaló, ha kell... de halljátok-é, tudtok-e szép nótákat vonni?...

Lestár: Hogy ne tudnánk? bibastala soskhero, de az annya kinnyát is elhuzzuk az Urnak, ha akarja.

Éhesi: Tsak rajta hát, mit tudtok, mert ezt az ajtót fel nem nyitják ám máskülönben, ha tsak szépen nem hegedültök.

Ekkor jön Ravaszi, aki nem jó szemmel nézi a muzsikusokat s elzavarja őket, mire Lestár így fakad ki:

„Jaj a pustaság kerülje meg a fejetekeket... Már hát tovább koma...“ s ezzel odább állnak. Ravaszi pedig Éhesit rázza le a nyakáról.

Kónyi Jánosnak, — akinek népies irányú működése a régi históriák felé is fordult — van egy regénye, amelynek címe: Ártatlan mulatság. Ez a munka 1785-ben jelent meg, amelyben a cigányok szerepelnek, s így Kónyi J. is az elsők egyike, akiknek műveiben megjelenik a cigány.

A helyzet a regényben a következő: Florencet lovaggá ütik és a vén Kelemen szétveri a kéregető muzsikusokat. Kónyi tréfálkozó kedve megtoldotta az eredetit, s a cigány frazeológiának néhány jóízű példáját iktatta be.

A szétvert muzsikások így panaszkodnak:

Mond az egyik: Aha, hogy az isten vegye el a sája izsit annak a vén csicsónak, imé a hegedűmet összezsúszta. A másik: ejnye, hogy azs erdeg vessen porcsiót arra a pinisles sakállu Miklósrá, imé a kezsemmel alig foghatok, úgy rám ütött azszsal a furkóval. A harmadik: Aha, hogy úgy virágozzsék a lelke azs isten tornácsában, mint a tavali kükürcs, ugyan jót vágott egyet a nyakam közszsé, hogy egy hónapig is megérzsem a helyét. Negyedik: ugyan micsoda pilyhes sakállu Saturnus lehet azs? bezszseg oldottam én a cigánykereket, mihelt láttam, hogy a dér-hás komát eggyelni kezsdette.

Az egész egy jól megfigyelt alapon készült cigány diskurzus, amelyben a sajátos cigány dialektus mellett kitünően van eltalálva a cigány észjárás, példálódzás.

Aki a legtöbbet foglalkozott a XVIII. században a cigányokkal, s oly páratlan humorral rajzolta meg alakjukat munkáiban, az Gvadányi József. Majd mindegyik munkájában előfordulnak a cigányok.

A szeretet és jóindulat nyilvánul meg Gvadányinál a cigányok iránt. Mert a magyar ember, magyar földesúr mindig kedvelte azokat a cigányokat, akik muzsikájukkal majd elbúsítottak, majd jókedvre derítették, s akiknek mókáin, tréfáin annyiszor elmulatott. A cigány pedig viszonzta ezt, amely viszonzás sokszor odaadássá is fajult nála és így lassan kifejlődött egy szorosabb kapcsolat a magyar ember és a letelepedett cigány között.

Gvadányinál legtöbbnyire mint muzsikások fordulnak elő, amely foglalkozást mindig legjobban kedvelte a cigány.

Először a cigány nemzet felosztását közlöm, amelyet oly szellemesen fejt ki Gvadányi a Falusi notárius elmélkedésében, igazolva, hogy mily jól ismerte ez a magyar generális a cigányok életét:

A' Cigány nemzetet három rangra osztom,
 Qualitásaiktól őket meg nem fosztom.
 Első rang illeti a' muzsikásokat,
 Másodikba teszem én a' kovátsokat,
 A' salakját pedig a harmadikába,
 Ki-teszem minden rang mit foglal magába.
 Musikások birnak úri természettel,
 Táplállyák magokat hasonló étkekkel,
 Mert a' Nagy Uraknak az ő Kastélyokba,

Van részek Tortákba és pástétomokba.
 Meg kell ennek lenni, mert ők erre vágnak,
 Még a jó bornak is és paplanos ágynak.
 Ha fgy nem tartatnak, fognak szúnyokálni,
 És tsak imígy-amúgy, s tél tul musikálni;
 Látták Urak dolgok miként kormányozzák,
 Azért ezek őket sokakba majmozzák.
 Szeretik leginkább a' tzipra ruhákat,
 A' veres nadrágot és sárga tsizmákat.
 Azért is aranyos, ezüstös gúnyájok,
 Leg-inkább a vörös köntös illik rájuk.
 Angliai posztót, mást nem is viselnek,
 Hanem nagy örömmel már akkor bételnek.
 Vert ezüsből ha nagy gombok vannak azon,
 Jól is teszik eztet, mert van ebbe haszon.
 Nyuszt, róka torkoknak kell a prémmel lenni,
 Szégyenlnek Urakhoz bárány prémmel menni.
 Mondgyák, hogy a' szőr öv dörgöli testeket,
 Azért is viselnek mind selyem öveket.
 Az ingek, vékony gyólt, táztlis a' két újja,
 Vagyis szép tsipkétől mind a' kettő búja.
 Vendéget mulattyák nem tsak musikával,
 De beszédgyekkel is, s sok nyájas tréfával.
 Kik kovátsok köztök, már ezek kormosok,
 Nem is olyan tiszták, nem olyan nyájasok.
 Szálni szoktak ezek a' faluk végére,
 Mert ott sátort verhet a páston kedvére.
 A szép színes köntöst ezek is szeretik,
 De könnyen mint azok meg nem szerezhetik.
 Mert Gavalléroktól azok sokat nyernek,
 Míg ezek kohóknál létz szegeket vernek.
 De veres nadrágra bár a' viselt lészen.
 S kopott zöld kalpagra mégis tsak szert téssen.
 Tsizmája sem sárga, sem veres, olly avít,
 Lábán vagyon, mikor vásárra lovat vit.
 Akar melly gatsibát ugrani sarkallya,
 A' tsere-berében Apját-is meg-tsallya.
 Parasztok ezeknek jó hasznokat veszik,
 Mert a' vas munkákat nekik oltsón teszik.
 Élnek ezek télbe hússal, szalonnával,
 De szent György nap után már tsak labodával.
 Természettül ők nem szagolják a kendert,
 Mert kender kötéllel kötik fel az embert.
 Kapállást, kaszállást felette utállja,
 Ha hozzá fog, köszvény a' derekát állja,
 Szép veres pamuttal kivart lepedőbe,
 Járnak Asszonyaik akár melly időbe.

Etsettél, bordákkal keresnek kenyeret,
 Ollykor varázsolnak, nézvén sok tenyeret,
 Árulgatnak ezek sokszor gombos tőket,
 Spanyol viaszba mártják bé a főket.
 Legkisebb multság nintsen már ezekkel,
 Söt kit-kit úntatnak sok kéréseikkel.
 A' harmadik rangba lévő tsűf Tzigányok,
 Allig van emberkép raltok olly otmányok.
 Nints sátorok, házok, lakások a' berek.
 Eszik a' dögöket, mint a' vad emberek.
 A' nyár fákból vágnak kanált, tekenőket,
 E' szegény mesterség táplállya tsak őket.
 Sok közülük tyukot, s ludat ha nem lopna,
 Éhségtől az álla felette fel-kopna.
 Egy pokrótz gúnyájok mint télbe, mint nyárba,
 Gunyhót épít, hogy ne heverjen a' sárba.
 Ezeket követik az oláh Tzigányok,
 Ezek is, mint azok szint olvan hitványok.
 Lakatokat, fűrót, zablákat tsinálnak,
 Dorombokat lyányok számára munkálnak.
 Nagy tolvajok; azért minden is utállya,
 És ezek serege a sarat nem állya.
 Mint az Orbén lelke, fel 's alá mindég jár,
 Hol mit lophasson-el, egyedül arra vár.
 De mondhatom mégis, hogy a' Tóth Czigányok.
 Leg-fertelmesebbek, leg-nagyobb zsványok.
 Nyárba az árkokba laknak a' nap fényen,
 Füg körülűtők a dög karón és fővényen.
 Helységekből pénzért a' dögöt ki-húzzák,
 És vendégségre azokat megnyúzzák.
 Télbe falu végén ha vagyon pusztá ház,
 Húsz harmintz is abba egy tsoportba bé-mász.
 Ki-ki ált láthattya, hogy ottan úgy élnek,
 Mint barmok; míg vége nints a' fagyos télnék.
 A' tavasz érkezvén ők onnat ki-másznak,
 Örülnek, hogy vége van a' téli gyásznak.
 Ki-mennek már akkor dögök portájára,
 Hurtzolják azokat már az új tanyára.
 Ekkor van ő nekik legjobb aratások,
 Mikor marháknak van dőge, 's el-hullások.
 Akkor a megdöglött tagokat kapdossák,
 Azok patzallyait a' tótsákba mossák.
 A' Huntslógert is ők láttam segítették,
 Vele a' dögöket a' Városból vitték.
 A' Tzigány nemzetnek egész méltóságát,
 Le-szállítták ezek 's rontyák boldogságát.

Hogy milyen bizalmas, meghitt viszonyban voltak a magyar urak a cigányokkal és ezek viszont mennyire szerették őket bőkezűségükért, jóindulatukért, ez kitűnik Gvadányi egy másik művéből, a Pöstyényi fürdésből, amelyben látjuk, hogyan mulat és hogyan űz tréfát egy magyar mágna a cigányokkal.

Amint Gvadányi megérkezett a fürdőbe:

Szeredriül már itt volt, egy új Magyar chórus,
Elöl melly hegedült, vala jó Muzsikus,
Nem vétetett tőle semmi hamis Tónus,
Tsudáltam: hogy kereszt neve vala Ambrus.

Megjelennek öten Gvadányi előtt és így szólnak:

Szerediek vagyunk, és fürödni jöttünk,
Szólt Ambrus: Kettő van kesvényes közöttünk,
Nékem-is, és Ferkó-ötsémnek a fejünk
Sédül: meleg viztül, tám jobbulást nyerünk.

Majd muzsikálni kezdenek:

Nem-is kémelték ōk, hegedűk' húrjait,
Régi Magyaroknak palotás tánczait,
Úgy meg-vonák, hogy a' halgatók lábait,
Mozdulásra hozták, köszvényes inait.
Egy jó nagy palatzkal, bort nékik adattam,
Vacsorálván; velek magamat mulattam,
Rákóczi, Bertsényi, nótáit hallgattam,
A' Nagy-Idait is velők elvonattam.
Laczkó fiunak is, el-húzzák keservét,
Annyával megtörtént szerelmes esetét,
Pihegő hangokkal elmondák énekét,
Az öreg Czimbalmos, húlatá itt könyvét.

Majd Sal Anglicánmot ad a cigányoknak, ámi végzetessé válik rájuk, amikor a forró vízbe mennek. A fürdő nép feldühödik ezen és meg akarja verni őket, mire elmenekülnek. A nép utánok rohan, s csak a gróf közbelépésére mulik el a felháborodás.

Este a gróf találkozik a cigányokkal, akik elpanaszolják neki balesetüket:

Még is tsak el-jöttel este nyolcz órákor,
Szóltak, hogy vesszen el a' Császári Doctor,

Pokolba, és vele, azson átkozsot por,
 Mert azzsal rajtok vólt azs Erdegi ostor.
 Uram! a' lelkünket, azs úgy által-járta,
 Hogy Czimbalmos bátyánk már halálát várta,
 Gyomrunkat, bilünket, rútul fel-zsavarta,
 Kődökünket is majd hogy ki-nem csafarta.

A végén azután így ír a cigányokról:

A, Szeredi Banda, hogy el fogok menni,
 Meghalván, bánatba nem tudott mit tenni,
 Bizonyossá kívánt a dologba lenni,
 Futva jöve hozzám tanuságot venni.
 Szólt Ambrus: hát Uram. Azs mit mi halottunk,
 Igazs-é? mind eten jó hogy meg nem haltunk;
 Már az esünkbe is, sint' úgy tébolygottunk
 Ide, hogy megtudgyuk, tsak azért futottunk.

Alább:

De ily butszuzásra végtére fakadtak.
 Azs Űr Isten légyen, az Űr' erissége,
 A' mint a' Kertvily húl, húllyon ellenseige,
 Ellensigne az ő tizes díhessége,
 Ne irje; sent Mihály ligyen segítsége.
 Mint sövény: kerittsék azs Angyali karok,
 Sent György, sent nagy Sándor legsibb Archangyalok,
 Azs egisz sent sereg, a' mennybéli tagok,
 Minden senték — binak, legyenek bár vakok.

A harmadik munka, amelyben a cigányok ismét humoros világításban jelennek meg, Gvadányinak „Fábián Juliánnával folytatott Verses levelezése.”

E levelezésben Gvadányi érdeklődik barátnéjánál, hogy miként viselkedtek a cigányok a komáromi földrengés alkalmával, mire Julia egy levélben válaszol. Természetesen komikus színben tűnnek föl itt is a cigányok, s ismeretes gyávaságuk, ijedtségük, félelmük néhány komikus helyzetben és humoros színben jelentkezik.

Igy kérdezősködik Gvadányi a cigányokról:

Tudom Komáromba hogy Tzigányság vagyon,
 Vallyon ezek közül üttettek-é agyon?

Egy vagy kettő; de én azt tartom felőlők,
 Mivel könnyek, egy sem vezett el közülők.

Mert látván a' kőfal, hogy öl embereket,
Meg-öldötták akkor ők a kerekeket.

Elöttem a képek, hogy miként szaladtak.
Tudom a' városban bent meg-nem maradtak.

Úgy is ők kőházba lakni nem szeretnek,
Mert cigány kereket abban nem vethetnek.

Mivel lábok alatt, hallottak nagy dörgést,
Fejek felett láttak villámlást, mennydörgést.

Főkép föld nyílását, hogy ha észre vették,
Város romlására szemeket vetették ;

Tudom akkor forgott mindenfelé fejek,
És fel-háborodott az agya-velejek.

A putyogó táncot kelletlen is járták,
Mi történik velek rettegéssel várták.

Különösen látván, a' Duna közepén,
Hogy láng lökődött ki, egy sem volt tán eszén.

S ún tsak! kiáltották More! A' Duna ég,
Erre már a' szívek, oly hideg lett mint jég.

Futott mindenike a' merre futhatott,
A' vala szerentsés, ki lóra kaphatott.

Arak mingyárt meghalsz! e' vólt jajgatások,
Arak! Arak! lódujl! vala kiáltások.

Úgy tetszik, hogy látom, ezek mint szaladtak,
Kevés idő alatt mennyire haladtak ;

Mert hogyha a' Czigány meg-íjjed lelkesen,
Nem minden béna ló fut olyan sebessen.

Ezen virtusokat leginkább mutattyák,
Ha a vásárokbán lopván megszaszasztják.

Mert azért, hogy meg-van é nemzetség vetve,
Még sem lehet estek nézni tsak nevetve.

Mint mások, ők is úgy felebaráttaink,
És öröme hozó jó Muzsikásaink.

Júlia Kantárosi Gazsi vén cigánytól tudja meg a cigányok
viselkedését, aki így mondja el neki az esetet:

Monda! Jó Asszonyom! mi úgy megijedtünk,
Hogy még lelkünkbe is, mi megmerevedtünk.

Félelmünkbe hasunk hallottuk mint korgott,
Szemünk mint kétségbe esetnek úgy forgott.

Elöl azt gondoltuk, hogy tüzes sárkány szál,
Úgy is tettsett, hogy már sátorunk felett áll.

Reszkettünk, mert véltük, úgy meg fog karmolni,
Hogy bélünk fejünkre fog mingyárt omolni.

Vagy is hogy szigonyos farkával majd fel kap,
Balaton tavába mindnyájunkat bé tsap.

De hogy lábunk alatt földbe hallánk zörgést,
És a fejünk felett irtóztató dörgést;

Sírva kiáltottuk, no már od vagyunk,
Ránk szakad a' világ, bé-töri fej agyunk.

A' sátorból ki-ki dugtuk mi fejünket,
Lestük mikor dül ránk, mikor öl bennünket.

De láttuk sok helyen a' föld hogy meghasadt,
Hol láng jött ki, hol meg kénköves víz fakadt.

Mingyár tudtuk, hogy az ördögök hartzolnak,
Vagy boszorkányokkal alattunk hartzolnak.

— — — — —
Azért pöröly veszünk mindnyájan kezünkbe,
Katona bátorság légyen mi szílvünkbe.

Hatan, heten minden nyílás mellé állunk,
Mint vigyázó Darvak, ottan úgy strázsállunk.

Valahol egy ördög ki-üti a' fejét,
Öllyük hadd érezze pörölyünk erejét.

Igy minden férfiak fel is fegyverkeztünk,
És a nyílásokhoz menni igyekeztünk.

A városba veténk szemünket mentünkbe,
Jó hogy meg nem hóltunk akkor ijedtünkbe.

Láttuk a Templomok és házak mint húlnak,
Véltük más nyíláson ki-jöttek s már dúlnak.

Meg-kábult az eszünk, s vajdástól szaladtunk,
A' volt jó, hogy a' föld meg-nem nyílt alattunk;

Mert túl estünk volna a' más világon is,
Hol az Oriások laknak még azon is.

Azért sok Somogyba ment, sok Muraközbe,
Sok nem messze futott, méne Tsallóközbe.

Sok itt sem maradt meg, szaladt a' Bakonyba,
Lakásomat vettem én Szögér Patonyba.

Gazsi emez elbeszélését Julianna szóról-szóra megírta Gvadányinak, aki végtelenül örült a hírnek, amelyből megtudta a cigányok viselkedését.

Sokoldalú megfigyelés, életüknek, szokásaiknak, észjárásuknak, jellemöknek oly éles, beható vizsgálata tűnik ki ezekből a szemelvényekből, hogy íróink között — Arany kivételével — talán ő az egyedüli, aki a magyar cigányt a leghűbb, legigazibb színekben, s a maga természetességében állítja elének. Felfogása egyezik a nép felfogásával, s rokonszenve e nép iránt biztosíték arra, hogy nem elfogult a cigányokkal szemben.

Most tovább megyek és áttérek Csokonaira. Van egy darabja Csokonainak, amelyben a népies alakok között előfordul a cigány is. Ez a Gerson de Malheureux.* Buga Antal — ez a cigány neve — nagyon jól megfigyelt alak és igazi, humoros, magyar cigány típus. Tele van a cigányok jellemzetes vonásaival, s talán egyedül az lehet feltűnő, hogy a cigány elmaradhatatlan kísérője, a hegedűje, nincs felemlítve sehol. Cigány dialektusban beszél a többiekkel. Csupa humor és a beszéde tele van népies, sokszor majdnem durva komikummal. Félénk, ijedős, babonás, mint minden cigány. Megszökik a kísértettől, fél, retteg a pokoltól. Van benne bizonyos foku elszántság, amely azonban veszély idején cserben hagyja és ő maga futásban keres menekvést. Ez a gyáva

* 1793-ban jelent meg.

természet már nagyon sok tréfára adott alkalmat a népnek.

Én a magyar cigány típust keresem, s azért most egy nagy ugrást teszek és a népszínmű irodalomra térek át. A népszellem, népies felfogás itt a maga eredetiségében és erejében nyilvánul meg, s azért itt föltétlenül találkozunk kell a sajátos magyar cigánnyal. Cigányok, főleg muzsikus cigányok majd minden színműben találhatók, azért én csak a két legjellemzőbb népszínművet fogom vizsgálni tárgyam szempontjából.

Ami a számadatot illeti az első cigány zenekar Wándza Mihály Zöld Marcijában jelenik meg. (Nagyvárad 1817.)

Az egyik munka Tóth Ede Falu rosszaja, a másik Csepreghi Piros bugyellárisa.

A Falu rosszában a cigányok a második felvonásba lépnek föl és ezekben a jelenetekben a cigány pompásan van eltalálva. Az eleven eszű muzsikusok viselkedése, furfangos eszejárása oly kitűnően van megrajzolva, oly nagyszerű humorban nyilvánul meg, hogy az e nemű jelenetek egyik legsikerültebbjének mondható irodalmunkban.

Amint megpillantják a fán a kosarat, (II. felv. 9. jel.) a kíváncsiság felébred bennök, s nincs többé nyugtuk, amíg e szenvedélyüket ki nem elégítik.

II. felvonás. 13. jelenet.

1-ső cigány: (Hátulról lopva körülnéz.) Megsektek a törvény elől, mert azs a „valami“ nagyon csiklandozszsa ázs oldalamat! Vajjon mi lehet benne? (Felkapaszkodik a kosárhoz és belekukkant sava-nyú arccal.) Ja, ja, jaj!

14. jelenet. Cimbalmos volt.

Cimbalmos: Azs a kósár „valami“ nagyon fúrja ázs agyamat. (A fa alá megy.) Ahá, itt vagy már?

1-ső cigány: Itt.

Cimbalmos: Hát mi van benne?

1-ső cigány: (Fügét mutat.) Nese!

Cimbalmos: Ne figurázzszs more!

1-ső cigány: Megfiguráznak téged, ha ehhez nyuls.

Cimbalmos: (Gúnyosan vigyorog.) Hé . . . szeretnéd, ha itt nem volnék, ugye? add ide, ostozsunk, — ketten találtuk.

1-ső cigány: Nese hát no! (Leadta a kosarat.)

Cimbalmos: (Leveszi, megnézi.) Szőlő . . . jaj, ennek még foga van . . . Pedig nagyon jó lágy kenyérrel.

1-ső cigány; Nekem most nincs rá petitusom.

Cimbalmos: Azsért mert kidobolták? . . . Jaj, te bibast, de buta vagy! His ezst a madarak hordták erre a fára, ebbe a fészekbe.

15. jelenet. Feledi, Gonosz, voltak.

1-ső cigány: (Megijed.) Jaj! a bíró! (Hirtelen lefekszik az akác alá és horkol.)

Gonosz: —

Cimbalmos: Jáj! sokan vannak! (A másik mellé fekszik és rongyos öltönyével betakarja a kosarat, úgy azonban, hogy egy része kilátszik.)

Feledi: (Meglátja a cigányokat.) Hát ti mit csináltok itt?

Gonosz: (Észreveszi a kosarat.) Megelőztek a gazemberek! No várjatok!

Feledi: (Közelébb megy hozzájuk.) A hasatokra süt a nap — hé! (Botjával érinti őket s a szőlőről föllebbenti a ruhát.) Ni, ni, ni! Szőlőt őriznek ezek!

Mind: Szőlőt?

Cimbalmos: (Magában.) Jaj, jaj! Miért nem silyedhetek el! (Kezével alattomban lökdösi a másikat.) Devla, devla, minek mutattad azst a „valamit“?

1-ső cigány: „No, kell-e szőlő lágy kenyérrel?

Feledi: (Elveszi a kosarat.) Lopják a szőlőt, hé!

Cimbalmos: }

1-ső cigány: } (Egyszerre felülnek.) Jaj! jaj!

Feledi: Keljetek fel csak!

Cimbalmos: Instálom nemzeti bíró uram, még csak most feksztünk le . . .

1-ső cigány: Jól esik nekink is egy kis nyugalom . . .

Feledi: Talpra! (Azok nem nem mozdulnak. Botot emel rájuk.) Izibe, ha mondom!

Cimbalmos: }

1-ső cigány: } (Egyszerre.) Tessék parancsolni?

Feledi: (A kosárra mutat.) Mi ez?

Cimbalmos: Azs . . . (Vigyorog.) Ezs instálom . . .

Feledi: Ez, ez!

1-ső cigány: Szőlő, kérem alássan.

Feledi: Honnan hoztátok?

1-ső cigány: Nem hoztuk, instálom . . . itt termett.

Feledi: Hol?

Cimbalmos: Itt, instálom, ezen az akác . . .

Feledi: Ugy? No hát majd ennek az újfajta szőlőnek a vesszejét is megköstöltem veletek, ha a gyümölcsét annyira szeretitek!

1-ső cigány: Instálom, csak a cimbalmos esi; én csak hámozva szeretem.

Feledi: hámozva?

1-ső cigány: Igen is kérem alássan, mikor elverik, vagy letaposák a bűrit, azstán „bor“ lesz belőle!

Feledi: Igen! no most az egyszer előbb a ti bőrötöket hámoztatjuk meg. Gonosz! kísérd be őket a falu házához.

Gonosz: Nyomban bíró uram. (Felveszi a kosarat.) No hiszen jó kézbe kerültetek! (Nyújtja az első cigánynak a kosarat.) Nesze, csak hozd magaddal ezt a hámozatlant.

1-ső cigány: Nem kell, nem kell! ha mondom, hogy még a sagát se szeretem!

Gonosz: (A másikhoz.) Hozzad hát te!

Cimbalmos: Már miért vinném? mikor nincs hozzsá semmi jussom! . . .

Feledi: Elég a sok cigánykodás! Egy-kettő — előre a kosárral!

Cimbalmos: (Elveszi a kosarat.) Add ide hát no! úgy is tudom, hogy valami gonosz miatt mi veszünk gonoszul! . . .

Gonosz: Indulj!

A Csepreghi Piros bugyellárisában nagyon jól van megvilágítva az a viszony, amely a jósló, jövőendőmondó cigányasszony és a hiszékeny, babonás paraszt nép között fennáll. A cigányasszony érti a mesterségét, tud az emberek nyelvén beszélni s mindig kihasználja az egyszerű emberek naivságát. Ő mond szerencsét a szerelmeseknek, ő hárítja el a bajt a házról, s megmondja, hogy micsoda szerencsétlenség fog bekövetkezni.

A Piros bugyellárisban a cigány asszony kártyát vet és megkéri őt Zsófi, a biróné, hogy vesse ki neki azt az embert, aki Csillag őrmestert beárulta. A cigányasszony belekezd a mesterségébe, míg Zsófi és Kósza Gyurka hallgatagon figyelnek rá. Természetesen mind a kettő vakon bízik, hogy a kártya igazat fog mondani. Zsófi biztosra veszi, hogy megtudja a valót, míg Gyurkát a félelem szorongatja, hogy rásütik a gonoszságát.

A cigányasszony tényleg a helyes úton halad a kártya kivetésében, de mielőtt kimondhatná, a bűnös nevét, Gyurka megijed és összezavarja a kártyákat.

„Most már nem, jön ki“ — mondja Kata és egy új módszert ajánl Zsófinak, hogy t. i. próbálkozzék meg a petrezselyemmel. Így is megtudhatja, amit kíván.

A lopási ösztön is kitör a cigányasszonyból. Ugyanis, amíg

Zsófi a kertben jár, Kata kilopja a pénzt a fiókból. De póruljár, mivel Peták rajtacsípi. Erre ijedtében megszökik.

A mulatozási jelenetben muzsikuscigányok szerepelnek. A búsuló Csillagot mulattatják, vigasztalják hegedűjükkel, míg az őrmester viszont borral itatja őket.

A valóban népies, igazi magyar cigányt, életét, szokásait rajzolta meg Arany János az ő műveiben előforduló cigányokban. Ez főképp a Nagyidai cigányokban nyilatkozik meg. Arany gyakran látta és jól megfigyelte őket, s behatóan jellemzi kétes erkölcsüket, jellemüket.

A Rózsa és Ibolya IX. énekében a rongyos, kolduló, csavargó cigány gyerekeket látjuk az út porában hemperegni és sívalkodni.

A régi adomában jellemző cigány humor nyilatkozik meg, s van bizonyos cigány-írónia az öreg cigány hangjában.

„Bujkált a nap. Vén cigányt
Majd megvette a hideg.
„Bujkálj bujkálj!” így kiált:
„Majd sütnél még: de kinek?”

A bajuszban a tolvaj, ravasz, gonoszlelkű vándorcigányokkal találkozunk. A bűbájossághoz értő vajda ajánlkozik, hogy megnöveszti Szűcs György gazda bajuszát. A hiszékeny embert berakják egy kádba és ez alatt ellopják mindenét.

A cigányok gyűlöletét az idegen ember iránt, nagyon jól jellemzi a Bajuszban talált következő két sor:

„Ki nem adná egy vak lóért,
Hogy a magyar kész bolondja.”*

A Lacikonyhában cigánymuzsika mellett mulató, táncoló vásárinéppel találkozunk, ahol eleven, színes képben tárul elénk a muzsikáló cigány-banda.

A Toldi első részének X. énekében a jó kedvre kerekedett, mulatni vágyó Miklós egy cimbalmos muzsikája mellett tombolja ki magát:

„Igyál vén cimbalom, mindjárt rád locsolom.”
„Belém inkább uram: amúgy iszonyodom.”

* T. I. a vajda.

A Bolond Istók I. részében megint sátoros cigányokkal találkozunk, akik megtalálják az úton elhagyott Istókot, s azután eladják István gazdának.

Nagyon eleven képen tárul eléink a sátrak alatt lakó vándor cigányok élete a következő két strófában :

I. 109.

Ott hemzsegének üstszin arcaikkal
Leirhatatlan ékes rendben ők,
Tüznél kopólé sustorgott fazékkal
És szolgafán bográcsok, serpenyők,
Egy része ül, hasal, pipázva guggol,
Ifjú, öreg, nagy, apró, férfi, nők ;
Más része jó, megy, szed, vesz, rakodik,
Táncol, fütyül, visit, marakodik.

110. vers :

Egy ócska nyergen ül a tisztos vajda,
Kitünő zugban egy maga, külön ;
Panyókán fityegő kék mente rajta,
Ezüst gombokkal sárgaréz fülön ;
Sűrű bajusztól fedve hallgat ajka,
Kivéve, ha egyet kehint: „ühön“ !
Hallgat pedig mivel most agyarán
Bagó van, hogy kimondjuk magyarán.

A nagyidai cigányokban Arany a cigányok páratlan jellemzését adja. E munkában ostobás ravaszságukat, állhatatlanságukat, hazugságukat, nagyszájú könnyelműségüket rajzolja meg. A cigánynép jellemző komikumát, talpraesett sarkazmussal és nagy alakító erővel tünteti föl, de csakis mindennapi életük trivialitása iránt van érzéke, míg lelkük nemes tulajdonságait nem látta, nem találta meg. Nála népies a fölfogás és egészen a magyar nép szemével nézi a cigány jellemet, melynek fővonása ostoba furfang.*

Most áttérek magára a munkára. A főhős Csóri vajda, a nagy álmodó és az egész cigányságban „Ritka dolog, hogy egyet értsen három.“

A cigányok egyszerre nagy szerephez jutnak Nagyidán, amikor Gerendi Márton rájuk bizza a vár védelmét. A büszkeség

* Riedl Frigyes : Arany János.

azonnal kitör a vajdából, mikor öntelten mondja magáról, hogy ő éppen vajdának való.

Csóri a hír vétele után azonnal gyűlésbe hívja össze a cigányságot és felvonulnak a különböző cigány típusok.

A hórihorgas Akasztó, aki páratlan kovács. A vékony, szőrös Nyulláb és a kerekhasú Degesz. Mindakettő tekenőket foltoz.

A két tolvaj, Vigyori és Kolop, akik:

„Vasfűvel kinyitnak minden zárat, békót,
Az anyja hasából kilopnák a csikót.“

Gyügyü, a tapasztó, Nyeszegi a rostás, Pityke a rézműves, mind a büszke, nemes fajból valók.

„— a félszemű Toportyán,
Akit Éva szüle Hernád vize partyán,
Göndörhaju Éva -- nem bizonyos kitől;
Talán a hajdankor pogány istenitől.“

Bunyi és Káka külseje az ismeretes cigány öltözet:

„Téglaszin a nadrág, és a mente kéken
Rugta el a sujtást valamikor régen“.

Majd újra megindul a cigány-felvonulás:

„Jó Habók lrhával, s Diridongó hátul,
Ki huszonegy rajkót nemze Dundijátul:
Apja, anyja is él, — nagy apja, nagy anyja:
Mind együtt lakozván nősténye és kanja“.

„Ezután belépett a hires Juhgége,
Ennek a hegedű tanult mestersége:
Vele jött a bőgös, aki sántít hajszra,
Hímlőhelyes arcú, bádog szemű Kajsza“.

„Laboda, ki ellát messzi jövődőbe,
Az elásott kincset megleli a földbe“ —
„Hubi —
Mert nincs oly pipaszár széles e világon,
Melyhez ő azurkáló vasat ne csináljon“.

Nagyon jó a Czimaz leírása, amelyben a furfangos cigány eszejárását egy adoma érdekesen, humorosan jellemzi.

„Jő Csíma, kit hajdan értek lólopáson,
 Nem loptam, — felelé — követem alásson,
 Keskeny úton fekütt, hol menni akartam —
 Bizony sohsem esett ilyen csúfság rajtam.
 Hátról mennék: de rug; elől mennék harap;
 Átugrani könnyebb, sokkal is hamarabb;
 Ugranám: felpattan . . . a hátára estem . . .
 Jó, hogy elfogátok, áldjon meg az isten!”

Csupa törül metszett, előttünk ismeretes cigányok ezek, akiket így elének sorakoztat. Sokféle és mégis valamennyin megérezik, hogy magyar.

Amikor összejön a nép a gyűlésbe, Csóri legelőször is földicséri az egész cigány nemzetséget, amelynek létét már annyiszor fenyegették az emberek.

„Régi híres nemzet a cigányok nemzete,
 Sötét ó-világban vész el eredete;
 Azt mondják „Faraó lett vón” első vajda:
 De ma is civódnak a tudósok rajta.

Akar innen, akar onnan kerültünk is,
 Akar — ha mindjárt az égből cseppentünk is:
 Dicső nép vagyunk mi, annyi már szent való;
 Csak az irigyünk sok, hordja el a manó.

Holmi eskütfélék, sőt falusi bírák,
 Szép szabadságunkat nagyon körül nyírák;
 Elfajít, elszéleszt a vármegye végre:
 Mint valami retket, plántál faluvégre.

Hagyjuk-e, tűrjük-e véreim, cigányok,
 Hogy erőt vegyenek ezek a zsiványok?
 Eltörüljék a föld színéről fajunkat,
 Kordovány bőrünket, fekete hajunkat?

Van-e a világon vitézségre párunk?
 Lett vón' alkalom csak egyszer megrópálnunk!
 Aztán meg nagy átok e szép ivadékon,
 Hogy az egyetértés közte igen vékony.”

Amikor azonban Csóri önmagát jelöli vajdának, akkor kitör a féltékenységre és hajbakap a cigányságra. A gyűlés vége egy őrjáti verekedéssé fajul, amelyben az egész cigányság résztvesz.

„A barna fehérnép lelkes arccal íget,
Védeni, segíteni harcos férjeiket;
Fegyverök hatalmas fog, köröm vagy gége,
Meszelő, seprűnyél, s az üszökfa vége.

Láb alatt pedig a nagy reményü rajkók
Minő lármát csapnak! valamint a szajkók.
Boldog apa, kinek öt-hat fia harcol!
Mint nagy puska mellett sok ropogó pisztoly.

— — — — —
A gyarló csecsemők s öregek ellenben,
Nem tudván egyéb kárt tenni az ellenben,
Sikoltnak, hogy ég-föld lesz beléje síket,
Tépik ruhájukat, tisztos fűrtjeiket.“

Végre Csóri szünteti meg a harcot, amikor evés-ivásra hívja meg a cigányságot, amit ez a nép mindennél fontosabbnak is tart. A lakoma végén azután táncra kerekednek és ellövöldözik a puskaport.

Ott evés-ivásban, hogy felmelegedtek,
Táncra ott mindnyájan mikép kerekedtek,
Sok legény hogy verte majd a hátát sarkkal,
Sok piros viganó, hogy repíte farkkal.

Hogy raká és hánya a sarjú-nemzedék
Díszes rókatáncát és cigánykereket“ stb.

Gyávaságukra, mely azonnal jelentkezik náluk — s legtöbbnyire futás alakjában, — mihelyt valami veszély fenyegeti őket jellemző példa a következő részlet:

„Rohamra cigányok! — Eszeveszve ordít,
S rohan a cigány, de előbb hátat fordít.“

Vagy:

„Mindenik leginkább a fejét sajnálja,
Egyebét ha menkő üti meg se bánja;
Nem is látna ottan az ember egy fejét:
Egészen más tag az, amit látni lehet.“

Nagyon jellemző a cigány-furfangra az a részlet, amikor az ebrúdon kivert cigányok után a vajda következik és ő:

„Egyszer nagyot ugrik, de nem ám előre,
 Hanem égyenest fel, fel a levegőbe,
 Amazok a rudat felkapák üresen :
 Rúd alatt a vajda kisuhant ügyesen.“

E művel nem foglalkozom tovább s azt hiszem méltóképen fejezem be a Nagyvidai cigányok tárgyalását, amikor Aranynak ezzel a művével szemben is teljesen meghódolok, s bámulom benne a nagy realizmust és a páratlan jellemző erőt.

* * *

Most áttérek a magyar irodalomban előforduló másik cigány-típusra, amelyik idegen hatások, idegen eszmeáramlatok, idegen irodalmi irányok befolyásának a következménye. A magyaros felfogás itt sincs kizárva teljesen, hanem többé-kevésbé összeolvad az idegen hatásokkal. Többféle tipussal is találkozunk, így a szentimentális, demokratikus, romantikus cigánnyal. A cigányokat a romantikus költők hozták be az irodalomba. Ez a hazátlan kóbor nép, amely zenei tehetséggel van megáldva, amelynek tüzezzsemű asszonyai oly elbűvölők s amely a polgári élet mindennapiságával szemben annyira szereti a kóbor, sátoros, hegedűs életet, nagyon tetszett a romantikus költőknek.* Felhasználták azután ezt a népet a szentimentális majd demokratikus költők és írók is.

Minthogy a mi íróinkra leginkább a németek hatottak, azért a cigány alakjában felmutatható idegen hatások legnagyobb része is német eredetű.

Annáliában a német polgári drámák jutnak az eszünkbe, Katonánál a Ritter-drámák borzalmaival találkozunk, míg Vörösmarty Vén cigányában a romanticizmus végletei tárulnak elénk.

A magyarosságot azonban nem lehet kizárni teljesen ezekből a darabokból, csak többé-kevésbé elhomályosulva jelenik meg bennök.

Az első ilyenmű darab, amelylyel foglalkozom az Amália Szelleminék myrtuskoszorúja. Szerzője Maróthy Mátyás. (Szeged, 1825.)

A darab úgy indul, hogy eleinte Zsiga cigány és Gyurka inas között semmi különbség sincs. Csak a nevek jelzik a szemé-

* Riedl Frigyes : Arany János.

lyek mivoltát. Jellemzésről szó sincs az egész darabban s így a cigány-alak sem egyéb, mint német hatások alatt keletkezett alak, akit némi magyaros-mezbe öltöztettek. A darabnak a vége felé egy kissé kiszínezi a szerző Zsigát s egy kis komikum is megcsillan benne. Ezért a darab nagyon jó az átmenet bemutatására a magyar típusból az idegenre.

A darab cselekvénye a következőképen indul meg:

Gyurka inas a gazdag és szép Amáliát akarja elnyerni feleségül s beleavatja a dologba Zsigát is, akinek a segítségére számít. Ott van még mellettük Dudi néni, a jósoló, tudákos cigányasszony, aki jópénzért mindenre kapható.

III. felvonás, 5. jelenet.

„Dudi: Ngos Asszony tsak parantsolja, most is mindent megtselekszem, a' mi tsak tőlem kitelhetik. — Mostanában megént egy új mesterséget tanultam, már most azt is megtudom tenni, hogy az elpártolt szerető halálba szeresse a' fejér személyeket“.

Dudi néni nagyon jó alakja a mézes-mázos szavu, a helyzetet kihasználni tudó cigányasszonynak.

Zsiga szívesen vállalkozik Gyurka segítségére, de amikor a dolog kezd veszélyessé válni, elhagyja a bátorsága és gyáván menekül.

Hogy milyennek van Zsiga rajzolja ebben a darabban, azt a következő sorok mutatják:

Zsiga: Mit beszélsz magadban, mintha eszed nem volna? a' háványosok szoktak magokkal beszélni.

Gyurka: Dehogy háványos, sőt nagyon is sok eszem van stb.

Zsiga: Ah, hát még felséges dolgok is ögyelegnek hőbörtös fejedben? Azt gondoltam, hogy mindég tsak a' Ts. Úr ruhájának tisztítása forog elmédben.

Gyurka: Hüle Tzigány stb.

Zsiga: Gyurka! ugyan bolond vagy-é, vagy eszed nints? álmodol-é, vagy ébren vagy? talán részeg vagy? stb.

És ez így megyen tovább.

A Zsiga félelmére nagyon jó példa a következő monológ, amelyet ő maga mond el:

II. felvonás, 9. jelenet.

Zsiga: De minek félek én, mikor kard van az oldalom? Nem félok, nem rettegek. — Jáj! jáj! hol jön a gazda! oda vagyok — hová bujjak? a' palánk nagyon magos, át nem ugorhatom; — kitöröm nyakamat, talán meg nem lát, azután kiszaladok, — csak most egyszer szabadulhassak meg, soha sem kívánczozom többé Úrrá lenni, — itt van már, — pedig másodmagával jön — eldugom a kardot, hogy meg ne lássák.

Amikor azután rájuk szakad a baj, Zsiga elmenekül és ugrás közben kitöri a lábát. Azonban még ekkor is csak a pénz jár az eszében, amelyet Gyurka ígért neki.

Zsiga: Jáj lábom, meg kell halni! pénz lesz?
Majd: Jáj lábom! nints pénz?

Ez a motívum megvan Kisfaludy Károly Mit csinál a gólya? c. elbeszélésében. A muzsikuss Zsiga cigányt fogadják fel, — néhány sonka és gabona fejében, — hogy vegye le a toronyról a gólyát. Zsiga azonban nem értvén a dologhoz, leestett, a toronyról. Azonban a sonkákról nem feledkezik meg még akkor sem, és fájdalma, kinjai dacára is egyre csak a sonkákat emlegeti.

A Katona József cigánya is — a Luca székében — népies felfogás és idegen hatások keveréke. Van benne humor, de nagyon megérzik rajta a német Ritterdrámák hatása. Különben elég számos oldalról van megvilágítva.

Látjuk a szegénységét, megvetettségét, mostoha sorsát, ami rákényszeríti a lopásra, hogy megélhessen valamiből. Ez a felfogás későbbi íróinknál gyakran ismétlődik, főleg a demokratikus eszmék hatása alatt. (Gaal, Eötvös, Jókai, Vas Gereben.) A demokratikus eszmék terjedése következtében a népet kiemelik alacsony helyzetéből, alakjait megneemesítik és a sorsot, társadalmat kárhozzátják, ha a nép emberei gonoszak, istentelenek. Ilyennek fogják föl a cigányt is. (Eötvös.)

Katonánál ezt még nem találjuk meg így kifejezve. Az ő cigánya a Ritter-drámák komor, sötét levegőjében jelenik meg. Alázatos, képinutató, könyörög, ahol van reménye valami haszonra.

Gaal József Szirmay Ilonájában, már a demokratikus, emberi, nemes érzésekkel teli cigány jó rajzára akadunk. Ő szabadítja ki Ilonát és jegyesét a börtönből, s becsületes lelkének, a vad külső

alatt rejlő nemes léleknek többször adja bizonyosságát. (A regény 1836-ban jelent meg a nyilvánosság előtt egy pályázaton.) Alaptermészete, lelkilete emelkedik, amelyek mögött azonban régi szokásai, ösztönei még nem haltak ki.

Régi szenvedélyével, a lopással még nem hagyott fel, amelynek színezete azonban már enyhítve van; többször kitör belőle a hiábavaló bőbeszédűség, a kérkedő természet, a hazudozás.

Gaal így írja le ezt a Tanti nevű cigányt:

„Arca és lángoló fekete szemei elevenségével mindnyájukat felülhaladó, bár ellenben vonásai inkább jó szívét, s hátortalanságot, mint élte módjához illő vadságot mutattak és senki sem lett volna őt hajlandó haramiának vélni, ha szorosabb vizsgálat egy félénk ravaszság jeleire nem akadhatott volna arcain, melynek homályos színe és keleti idoma cigánynak lenni árulá el a tulajdonost.

Ime, érezhetjük ebben az elég hű, jó megfigyelés alapján megírt jellemzésben a jóindulat, melegség hangját megcsendülni. Mintegy előfutárja ez az Eötvös József cigányának, Petinek.

Majd később így folytatja Gaal:

„De hol volt még egy felei közül, kit a szükségben leleményes esze elhagyott volna. Szólani tiltva lévén, hegedűjét vette elő, minden valódi cigány elválhatatlan eszközeit, s kezdé a nagydai keserves nótát zengeni.“

Műveli azonban a fajabeli mesterségét is, — a kovácsolást. Ő önti Pintye Gregor ágyugolyóit, s mihelyt érzi, hogy helyzete emelkedett, azonnal elfogja a cigánybűszkeség, nagyhangú kérkedés.

Egy másik szereplése Tantinak, amiben különben is gyakran szerepeltették — a követség, — melyben ravaszságával, furfangjával, agyafurt eszejárásával nagyon jól beválik.

Őt küldi tehát Pintye Gregor a várba, Szirmayékhoz, mivel az ő ravaszságában, leleményes eszében bizik a rablóvezér leginkább.

Beszédében — midőn bejut a várba — megnyilatkozik a jellegzetes, példálózó, bizonyos humoros zamatú észjárás.

Igy szól a várúrhoz:

„Jaj nagy. tek. uram, én csak azt tartom: nem mindig tér oda az ember, ahonnan jött; és azért magammal viszem a magamét.“ (T. i. a hegedűt.)

Pintye Gregor így bocsátotta útnak :

„Nincs egész bandámban több oly emberséget tudó legény mint te, azért akarlak a nagys. úrhoz követségbe küldeni.“

A cigány komikum ott nyilvánul meg, amikor hazudozni kezd, s a botütések hatása alatt mind többet enged füllentéseiből. Így lesz azután a botozás és vallatás végén a 2000 emberből és 60 rézágyúból 200-nál kevesebb ember és 24 faágyú.

Az első kedvező alkalommal kiszökik a várból és otthagyja a zsványságot is. Mielőtt azonban végleg bucsut mondana mesterségének, meg akarja még dézsmálni Pintye Gregor kincseit, amelyeknek összelopásában neki is része volt.

Ekkor ajánlja fel a földalatti barlangban szolgálatait Ilonának és jegyesének :

„Ha tehát biznának egy becsületes cigánylegényben, én a hátulsó ajtón kivezetem.“

A demokratikus eszmék hatása a cigány alakján legjobban kitünik Eötvös József Falu jegyzőjében. Peti mindazon jó tulajdonságokkal fel van ruházva, amiket egy jó, nemeslelkű, a sorscsapások miatt szerencsétlen helyzetbe jutott emberben találhatunk. A szegénysége, a nyomora, elaljasodása, megvetettsége, — mind a társadalom bűne és senki sem akarja észrevenni, hogy milyen jó tulajdonságok vannak ebben a kítaszított emberben.

Amikor a pandurok elfogják és vasra verik, Ákos így jellemzi :

„Szegény Peti, a hazának nincs hasznosabb polgára ; ha ház épül, ő veti tégláit, ha valahol lakat romlott, ő igazítja meg, hogy a' birtok biztosabb legyen, ha a' ló patkóját, vagy valamely táblabíró sarkantyúját vesztí, ő veri fel ; a lakodalmaknál ő húzza a brúgót, 's ő ássa a' sirt ha valakit eltemetnek, — sőt a rossz világ azt beszéli : hogy egyszer ifjúságában a' közállományt még hóhér alakban is szolgálta, 's most így háznak vele. Csak hiába mindig hálátlan a' világ, 's pedig még inkább hasznos, mint nagy emberi iránt.“

A cigány helyzetét jellemzi :

„Mert a' teins vicispán úr, mióta egyszer Barna Jancsi viskójában tűz támadt, nem tűri, hogy mi cigányok ben' a' faluban lakjunk — elég baj illy öreg embernek.“

Amikor érzi, hogy valaki hozzá hasonló sorsba jutott,

abban sorsának osztályosát látja, s mennyi jószív és önfeláldozás nyilatkozik meg azzal szemben. Mily szép világot vet Petire, a Violával szemben való viselkedése is.

Mennyire aggódik Viola könnyelműsége miatt, amikor az bemerészkedik a faluba, s ő az, aki vigasztalja a rablót, amikor búsong szerencsétlen sorsa miatt. Ő az első, aki segítségére siet a bajba jutott Violának, s amikor elfogják, nincs nyugta, amíg Viola nem szabad.

Kedves jelenet, s bizonyos romantikus színezete van, amikor Peti este a tűz mellett ül összegörnyedve és énekel:

„Más népeké a' nagy világ
Nekünk hely nem marad;
Hazátlan a' cigány szegény,
Házatlan, -- de szabad!

A cigányság szerencsétlen sorsa, hontalansága miatti bánkodást érezni ki e dalából, amelynek végén azonban a szabadsággal vigasztalja önmagát és fajtát.

Kemény Zsigmond a Zord időben a vándorcigányokat jeleníti meg egy rövid fejezetben.

A kóbor, tolvaj, csavargó nép egy eleven, kis képe tárul elénk.

Barnabás diák Buda felé való útjában találkozik egy farkasátoros cigánnyal. Látjuk, hogy vonulnak az úton. A vénasszony hátán két gyerek, s

„a kisérlet előtt a rajkó muzsikált, a malacok visítottak, a serdülő leányok cigánykerekét vetettek. Az öreg dádé az üsttel, szitával, sátorfával, rongyos vászondarabokkal egy sovány gebén cammogott bárányszőr süvegben, zöld ködmönben, sárga nadrágban.“

„A szemtelen had körülfogta és alamizsnát koldult tőle. Mihelyt fillért adott, gyanus mozdulatokkal nyomultak hozzá. Csak a lándzsájának köszönhetette, hogy nem húzták le a nyeregből.“

Petőfi a Vándoréletben ugyancsak a vándorcigányokat festi. Nála egy pompás, mozgalmas életképet találunk, amidőn az egész vándorcsoport elvonulását eleveníti meg előttünk. A költemény végén szépen emeli ki a cigányok gondtalan jókedvét, nagy szabadságszeretetét, a kóbor élet utáni vágyukat.

Népies, humoros cigányt nem igen találunk Petőfinél, s a Kuruttyóban a hamisítatlan romantikával találkozunk.

Milyen komor hangulat érzik ki mindjárt a kezdő sorokból

„Hogy fejedre csalfaságot hozzon
Isten átka, csalfa, bűnös asszony!
Aki által oly sötét gyalázat
Vonta égbe a kuruttyóházat.“

Vagy: II.

„Barna csapszékben Kuruttyó
Ül sötéten,
Üzni vágyván szive kínját,
Bor kezében.

A cigány romantika két jellemző darabjával akarok most foglalkozni, s végezetül ismertetni fogom még röviden a Jókai stilizált cigányait.

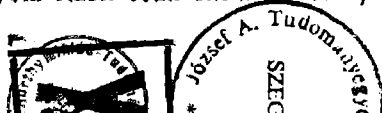
Az első darab Szigligeti Ede Cigánya (1853.), a második Kövér Lajos Indiánája (1858.) Mindkettő a romantika hajtása.

A szabadságharc leveretése után a cigány is osztozott a honfibanatban, s e bánatnak részese volt, míg muzsikájával enyhítette a magyar nép sebeit. Ha eszményítik a cigányokat, akkor ezt itt is a kor hangulata magyarázza, a romantika túltengése, a demokratizmus elterjedtsége. Mindezen sajátos dolgok felemelték a cigányt, új színekbe öltöztették s a magyar nép jóbarátjává, sorának osztályosává tették.

Hatásának titka az említett okok mellett, például a Szigligeti Cigányában a sok külsőség és a hallgató, mélabús nóták, a cigány sorsüldözöttsége, hontalansága, amely megfelelő hangulatot tudott kelteni az idegen uralom alatt görnyedő, hazáját vesztett nemzetben.

Szigligeti a cigányban főként külső hatásokra törekszik, amelyek a következők: a cigány sajátságos beszédmodora, a cigány hegedűművészete, amely a világot bámulatba ejti; a cigány leány megőrülése és kigyógyulása (romantikus vonás), a komikai és tragikai jelenetek átmenet nélkül egymásutánja. De fölvelt Szigligeti bizonyos megőrzött régi sajátságokat is, amelyek a magyar cigányra emlékeztetnek.

Az öreg Zsigában még sok népies, humoros vonás van, teszem azt a munkától írtózása, kérkedése, büszkesége, de a gyermekei azok már nem cigányok. Azok csak szentimentális, szerelmes gyermekek.

Petire, a Zsiga fiára elég jellemzésül szolgálhatnak a következő sorok:

Peti: (A hegedűjét mutatja.) Ez az én nyelvem, s e fában van az én szívem. Anyja őrizi, de e hegedű szavát nem tilthatja el. Néha órákig játsztam én, magam sem tudtam mit, csak úgy jött az magától. Ő némán hallgatta s az ő szemébe is csak úgy magától jött a könny, talán maga sem tudta miért. Aztán ő kezdett dalolni, s akkor én hallgattam. Ő szánakozik rajtam, azt tudom, mert ha ez a hegedű sírt a kezemben, ő is bús nótával felelt; s ha örült az a hegedű, ő is vigabban dalolt. Így beszélgettünk mi egymással, nem értette azt senki, csak mi ketten. Így szerettem én meg őt, így kértem szerelmét, így kaptam azt a választ, hogy:

„Nem engedik azt az egek,
Hogy én rózsám tied legyenek.”

S ezt tovább ki nem állom. El is mentem már többször, haj de szívem visszavonzott s még mindig itt vagyok”.

Rózsit megvilágítják a saját szavai:

Rózsai: Ez igen szomorú. Lásd én Gyurival egészen másképp ismerkedtem meg. Kertész Ferke lakodalmán történt. Te és apánk ott muzsikáltatok, én is oda vetődtem. De engem senki sem hívott táncra, hozzám senki sem szólt s aki szólt is, csak úgy fél vállról; hisz én csak szegény cigány leány vagyok. De Gyuri megsajnálta, táncba vitt, aztán szóba eredt velem, aztán mindig velem táncolt, s ez oly jól esett nekem! . . . Ő azt mondá, én vagyok a legszebb leány a faluban, ha kissé barna is; s én neki azt mondtam: ő meg a legszebb legény, ha mindjárt nem is oly szép barna, mint te, bátyám. Mikor a kútra mentem, ő mindig akkor terelte oda a csordát s én is mindig akkor mentem vízéért, mikor tudtam, hogy ő is itat, s ez is jól esett nekem! Aztán egyszer a hajdú, ki mindig ólálkodik utánam, mikor úrdolgán voltam, meg akart ölelni, s illetlen tréfát űzött; Gyuri kivette kezéből a palcát, s jól a hátára rakta, s ez is oly jól esett nekem! Végre egyszer csak megragadta kezemet, s azt mondta:

„Mit tagadod, hogy szeretsz,
Hiszen arról nem tehetsz.”

S én nem tagadtam, ő megölelt megcsókolta, s ez oly igen, igen jól esett nekem!

Nagyon szép az öreg Zsigának a multa való visszaemlékezése, álmodozása.

Zsiga: (föháskodva) Hja, ismerem nemzetségemet. Én is ott hagytam apámat, az apám is ott hagyta nagyapámat. Peti is itt hágy engem, hej pedig soha ki nem állom; hiába, vérünkben van, nem szeretjük a maradást. No de a tekintetes vármegye másképp akarja; azt akarja, hogy veszteg üljünk, mint a paraszt. Hej pedig, Rózsi, szép volt az, mikor az egész ország-világ mienk volt, mikor az én apám is vajda volt, (öklét mutatja) s a mentéjén ilyen ezüst gombja volt cinből. Haj, de még hátra a fekete leves, szemet-szemért; mert ha Peti fiam itt hagy, pedig itt hagy! ha itt hagy, annyit sóhajtok, hogy fúvóra nem lesz majd szükség.

Majd később így büszkélkedik az öreg Zsiga, amikor lenézik a fajtáját:

„Hm! beh kényes, pedig nem is nemzetes, csak afféle ordináre paraszt ember! De te fiam, Gyuri, becsületes ember vagy — meg is kapod Rózsit.

Vagy:

Zsiga: Micsoda? Volte-e a kend falamiájában valami feje-delem?

Kurta: Az nem -- de --

Zsiga: No hát tudja meg, az én apám afféle vajda-féle feje-delem volt.

Cigányos eszejárását világítják meg a következő sorok:

Kurta nem akarja megengedni, hogy Gyuri elvegye Rózsit, a cigány leányt.

Zsiga: De szól, én is szólok és száz szónak egy a vége, ha ő feleségül veszi, hát én odaadom, s ha én odaadom, kinek mi gondja rá? Kicsoda? micsoda kelmed. hogy itt parancsolgat? stb.

Ezek a részletek is igazolják, hogy míg az öreg cigányban van valami a magyar cigánytipusból, addig a gyermekei már csak sóhajtozó, kesergő, könnyező, szerelmes, szentimentális gyermekek.

A cigány-romantika másik szülötte, amely nem sokkal később jelent meg, a Kövér Kajos Indiánája. (1858.) A darab maga egy regényes színjáték, amely tele van érzelmességgel, valószínűlenséggel és vajmi kevés drámaisággal. Indiána, a darab hősnője,

a cigányok fővajdanője egy fogadás áldozata lesz. Csupa romantika az egész darab. A millieau, a helyzetek, a hang, a szerelem, a boszu — mind már ismert motívum és szín.

Indiána nem igazi cigányleány, csak amolyan sohajtozó, méltázó szerelmes asszony, akiben megcsalattatása után felébred a boszu-érzet, de a kivitelhez már nincs ereje s a darab végén meghal.

A darab történeti háttére Zsigmond király kora, amikor a cigányok szabadságlevelet kaptak Magyarországi területére.

Az egész cselekvény s a darab menetének célzata a cigányok iránt rokonszenv fölkelése.

Van Indiánának egy talizmánja, amellyel a fővajdaság jár. (Ismert romantikus motívum.)

Csupa mesterkéeltség, csupa idegenszerűség minden cigány alakja a darabnak.

Indiána jellemzésére hozok föl most néhány példát.

I. felvonás, 5. jelenet.

Indiána: (egész vörös öltönyben, mely arannyal van hímézve, fején arany ív, melynek gombját kisarany nap képezi. — Félénk léptekkel, elfogultan közelg, tartózkodással néz körül, a királynét megpillantva megdöbben — magában.) Ez ő! a királyné!

Később:

Indiána: (letérdel.) Csak szabadságát hagyjátok meg e népnek . . . Vándorszabadságát és hálalimája üdvöt hozand a magyar nemzetre.

Amikor Indiána szerelemre gyúlad így sohajtozik:

Indiána: Beteg? . . . Nem, nem . . . beteg nem vagyok, csak kissé kábult . . . A lég itt oly nyomasztó . . . Indiánának szabad levegő kell. — Igen, igen . . . ki a szabadba! . . . A lég üdítő balzsama, a csillagok tiszta fénye, a hold méla világa meggyógyítja Indiánát. (elrohan.)

Czerkó, Indiánának hű embere így beszél:

II. felvonás, 4. jelenet.

Czerkó: (félve.) Mint vágytam közelében lehetni, s most félő gyermekként reszketek! stb.

Nincs már semmi ezekben a párbeszédekben, ami a cigányokra emlékeztetne.

IV. felvonás, 8. jelenet.

Indiána a harcban megsebesült.

Indiána: (arcán halálsápadtság — jobbában kard, jobbjával a fegyveresre támaszkodva betántorog.) Ah nem . . . nem lehet tovább . . . (összeroskad.) A seb halálos . . . még néhány percem van hátra . . . Mondd Indiána köszönetét társaidnak . . . Úgy vívtatok mint oroszlanok.

— — — — —

Indiána: (vonaglás közt.) Ah . . . mindjárt meghalok. — Hol — hol van Czerkó? . . . Czerkó . . . az én hű Czerkóm . . . jer-jer . . . fogd be Indiána szemeit. — Czillei . . . Indiána megbo . . . csá . . . Hol van Czerkó? . . . Ott . . . várj; én . . . is . . . (meghal.)

Még röviden szólok a Jókai cigányairól. Minthogy a Jókai cigányai egyik tipushoz sem tartoznak, pusztán az ő fantáziájának alkotásai, amolyan megstilizált cigányok; azért az ő cigányalakjaival, már az anyag bősége és nem valami nagy értéke miatt sem foglalkozom részletesen.

Van ezekben a cigányokban demonikus, romantikus, szentimentális, demokratikus vonás, olykor megcsillan bennök a nép humora is, de típusokat, jellemeket hiába keresünk köztük.

A Mire megvénülünkben jó alak a rabló, sötétlelkű Kandur és leánya Czipra, a természet vad gyermeke, akin az érzések és indulatok uralkodnak.

A Szeretve mind a vérpadig című regényében Czinka Pannát szerepelteti, akinek művészetét annyian magasztalták, s magasztalta benne a magyar dal hatalmát és a cigány virtuozitást, művészetet.

Az Egy magyar nábobjában szerepel egy bohóc cigány, aki mókáival mulattatja a nábobot.

A Czigánybáróban az egész cigányságot szerepelti, míg a Lőcsel fehér asszonyban egy hirnök adja tudtára Andrásynak, hogy Lőcsét elárulták.

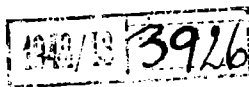
* * *

Az újabb irodalomban is gyakran fordulnak témákért a cigányokhoz íróink, költőink. A legutóbbi évekig ezek a stilizált, idegen cigányalakok uralkodtak irodalmunkban, míg azután Gárdonyinál újra megjelenik az igazi magyar cigány és a maga őszinte, természetes humorával valamennyiünket megkacagtat.

Az idegen irodalomban is gyakori a cigány. A legkitűnőbbben jellemezte, — s egyúttal s legkölteibben is — a cigányokat Puskin, a Cigányok című költői elbeszélésében, amelyben az igazi cigány természet és szenvedély hangját szinte páratlanul találta meg.

A németeknél Lenau volt az, aki talán a legszebben fejezte a cigányok életfilozófiáját a Három cigány című költeményében.

Nem céloz tovább folytatni az idegen írók felsorolását. Az én feladatom csak a magyar irodalomra szólt, s így a cigány további tárgyalásába már nem bocsátkozom.

* * *

